

SPIRA VERONIKA

HOLD UTCA

ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK

II. „VILLA A RÓZSADOMBON”

BUDAPEST

2008 – 2010

TARTALOMJEGYZÉK

Laci bácsi	3
Első a kötelesség	6
Ljapkin-Tyapkin	9
Öt kézmű	12
Öt kézmű. Végjáték	14
Pöttyös	15
Úszás	18
Zene	19
Rádió	21
Selyem nyakkendő	23
Szomszédok	26
A szög	30
Kora ősz, késő ősz	32
Kineret	36
Télikabát	39
Balaton	41
Kossuth klub	43
Tatjana	48
Dóra	50
Hold utca	53
Ganajtúró bogár	55
Guernica	58
Manci néni	62
Eckerfrau	67

Laci bácsi

Laci bácsi Gy. bátyja volt. Testalkatra, magasságra ötvenen felül, amikor nap mint nap együtt láttam őket, nagyon hasonlóak voltak. Középmagas, erős kötésű férfiak. A fiaik generációjához képest inkább alacsonyak. Egyikük feje, arca az apjuké, a másikuké az anyjuké. Fiatalkorukban Gy. volt a vékonyabb, kisportoltabb. Nem csoda, leigazolt focista volt. Később, befutott üzletemberként már inkább teniszezett. Laci arca fiatalkorában lágyabb volt, Gy.-é markánsabb. Azért Laci sem hanyagolta el a testmozgást. Rendszeresen úszott, az ötvenes évektől haláláig a Lukács uszoda törzsvendége volt.

Lacinak klasszikus műveltsége volt. Tudott latinul, görögül, anyanyelvi szinten németül (az orvosit a prágai német egyetemen végezte), kicsit franciául. Angolul később gyorsan megtanult, és bár enyhén németes kiejtéssel beszélt, az unokáival jól megértette magát. Akcentusa nem lepte meg a gyerekeket, hiszen anyai nagyszülei német zsidók voltak, akik Hitler elől menekültek Palesztinába, majd Amerikába.

Ismerte a klasszikus világ- és magyar irodalmat. Ő szoktatta rá anyámat és Gy.-t is a rendszeres olvasásra. Amikor már nem lehetett gründolni, hirtelen sok szabadidejük lett. Végigolvasták ők is a világirodalom klasszikusait. A *Pármai kolostorról* Gy. úgy vélekedett, hogy jó könyv, de a végén azért Stendhal összehozhatta volna a szerelmeseket.

Én magamtól indiánkönyveket olvastam, de megkaptam Laci gyerekeinek kinőtt ifjúsági könyveit is. A kedvencem Kipling *Három kópéja* volt. Meglepett évtizedekkel később Szántó Piroska visszaemlékezéseiben, hogy neki is mennyire kedvelt olvasmánya volt ez valamikor (Stanley, Beetle, Turk). Hetedikétől Laci Jókai olvasására bízott. Végig is olvastam a Szabó Ervin helyi fiókjának legtöbb Jókai-kötetét. Később Mikszáthot javasolt, de én akkor őt még többnyire untam. Ő beszélt rá Gy.-t, hogy kilenc éves koromban kezdjük el a nyelvtanulást. Első idegen nyelvként a németet szorgalmazta. Gy. másként ítélte meg, szerinte ma már az angol a legfontosabb. Akkoriban zongorát, nyelveket, balettet nagyon sokan tanultak magánlakásokban, magántanároknál. Mi is a barátnőmmel egy olyan angol nénihez jártunk, aki Magyarországra jött férjhez még a húszas években, de megözvegyült és itt ragadt.

A két testvér tisztelte, lenézte és irigyelte is egymást. Gy.-nek imponált a klasszikus műveltség, az érettségi, az egyetem, jó orvosnak, megbízható diagnosztának tartotta a bátyját, de nevetett a hiúságán, lenézte pipogyaságát és élehetlenségét. Nem csinált se karriert, se pénzt. Laci meg őt irigyelte, mert Gy.-nek sosem voltak anyagi gondjai, értett az üzlethez, kiismerte magát az életben, mindig a talpára esett. A házat is ő vette, ahol ekkoriban a két család lakott, miután felszámolta az üzemet. Laci ennek köszönhette, hogy vissza tudott jönni Békéscsabáról a fővárosba. Budapest akkor zárt város volt. Nem lehetett beköltözni, csak ha valakinek saját ingatlana volt. Mivel Gy. kettőjük nevére vette a házat, Laciék nem ragadtak vidéken. Békéscsabára a háború után költöztek a pénztelenség és az élelmiszerhiány miatt. Laci kapott állást, szolgálati lakást, és olcsó volt az élet. Az ő csabai ismerőseinél

hizlaltattunk fél disznót az ötvenes években, amikor nem lehetett húst kapni. A fél disznó hurkának, kolbásznak, füstölt húsnak feldolgozva érkezett némi disznótorossal és friss hússal kiegészítve.

Bár Laci nem volt nagy véleménnyel Gy. csiszoltságáról, Gy. pedig hiú, puhány alaknak tartotta a bátyját, szerették egymást. Én Laci bácsiról jobb véleménnyel voltam. A gyerekekkel kedvesen bánt, hagyta az egyéniségüket megnyilvánulni. A nevelése sosem volt direkt vagy erőszakos. És még humora is volt. Nem volt érzelgős, az ironia sem állt távol tőle. Ezzel sokszor zavarba hozott. Nem tudtam, hogy komolyan gondolja-e, vagy éppen az ellenkezőjére utal annak, amit mond. Éppen az ironia volt az, amivel kijelölte a kettőnk távolságát. Egyszer egy nyarat kettesben töltöttünk Csillebércen, a weekend-házunkban. Ő a belgyógyász vagy röntgen-orvosi szakvizsgájára készült, közben főzött kettőnkre, és vigyázott rám. Napközben kedvemre csavaroghattam, de mindig megmondta, mikorra kell hazaérnem, és azt nagyon komolyan be kellett tartanom. Ez volt gyerekkorom egyik legszebb, legbékésebb nyara. Pedig figyelmeztették, hogy nehéz gyerek vagyok, makacs, szófogadatlan, szemtelen, nem fog tudni nyugodtan tanulni tőlem. Ő tudta, amit tudott. Ismert már korábbról.

Negyvennyolcban egy nyarat náluk töltöttem Békéscsabán. Akkor is nagyon jól tudott bánni velem ő is, meg a fia is. Misi akkor már tizenöt éves volt, én nem egészen hat. Nagyon barátságos volt velem. Kézen fogott. Gyere, elmegyünk tejért. Átvágott velem a mezőn. Nem erre van a bolt! Nem a boltba megyünk. Láttál már tehenet? Frissen fejt tejet veszünk a gazdától. Először láttam istállót, tehenet, fejőszéket, fejést. Nagyon sajnáltam a szegény tehenet, ahogy a tőgyét rángatták, és elég undorítósnak találtam, hogy azt isszuk, ami onnan kifolyik. Misi elmagyarázta, hogy azért kell felforralni a tejet, mert így elpusztulnak a baktériumok, és nem kapunk betegséget. Elmagyarázta azt is, hogy ez a tej le van főlözve, de nem annyira, mint a bolti. Amit a gazda leföloz, abból lesz a vaj, a tejszín és a tejföl. Majd meglátod, ha ezt felforraljuk, milyen vastag föle lesz. Tudom, hogy szereted, majd kérj belőle anyámtól. Amikor hazaértünk, türelmetlenül vártam, hogy Erzsi néni felforralja a tejet. Tényleg nagyon finom volt.

Nagyon szerettem, ha komolyan beszélgetnek velem, elmondják, hogy vannak a dolgok, mi micsoda. Ilyenkor mindig jó voltam, mint egy angyal. Laci bácsi ezért is nem tartott attól, hogy nehéz lesz velem. Anyámmal, Gy.-vel szemben mindig ugrásra készen álltam, és mindig dacosan visszaütöttem, ha megsértették a méltóságomat, lekicsinyelltek, kigúnyoltak, megszégyenítettek, vagy magyarázat nélkül csak parancsoltak és tiltottak. Gyerekkoromban mindig sajnáltam, hogy nem Laci bácsi anyám férje.

Békéscsabán Erzsi néni és Judit, Laci bácsi felesége és a lánya is kedvesek voltak velem, jól megvoltunk, de nem szerettük meg egymást. Valahogy nem tetszett nekik, hogy a két férfi, akik az övék, másra is irányíthatja a figyelmét, mint rájuk. Nem akartak osztozni. De az is lehet, hogy arra emlékeztettem őket, hogy el is lehet válni, otthagyni a családot, a gyerekeket egy fiatalabb és szebb nő kedvéért.

Judittal később sok tekintetben jóban voltam, sokat tanultam tőle, bár úgy éreztem, nagyképűbb, mint amennyire okos vagy művelt. Már angol szakos egyetemista volt, amikor kijelentette, hogy Swinburn nevű angol költő már pedig nincs. Én tudtam, hogy van. Ő nem

értett különösebben a magyar irodalomhoz, inkább a nyelvészet érdekelte, én pedig akkor nagy Nyugat-imádó voltam (később is), és pontosan tudtam, hogy Babits sokra tartotta, sőt fordított is tőle.

Később mindkét férfi elhagyta őket. Misi Amerikába ment, Laci pedig az ötvenes évek végén elvált, elvette a barátnőjét, aki akkor már tíz-tizenöt éve a kedvese volt. Én csak akkor tudtam meg, hogy amióta csak ismerem, kettős életet élt.

Egész gyerek- és kamasz-koromban az érzékenyebbekre, kifinomultabbakra tettem, gyűlöltem a bárdolatlanságot, a nyers erőt. Férjet is így választottam először. Akkor azonban megértettem, hogy van még mit tanulnom. Talán nem meglepő, hogy tapasztalataim tudatosításához egy Bergman film is hozzájárult, a *Széggyen*. Főszereplői zenészek, egy házaspár, épp azokat az értékeket testesítik meg, amiről beszélek. Szélsőséges helyzetbe kerülve azonban (háború, menekülés, félelem), a kifinomult férfi hánytatóan gyáva lesz, sőt aljas, a személyisége szánandóan szétesik, humánus értékei semmivé válnak. És az én valóságos életbeli szeretteim, szerelmeim?

Laci elköltözött a Gy.-vel közös házból úgy, hogy otthagyta a tisztázatlan tulajdoni helyzetben Gy. nyakán elvált feleségét és a lányát, akik bár tudták, hogy a házat egyedül Gy. vette a saját pénzéből, megpróbálták kipréselni a helyzetből mindent, amit csak lehet. Semmilyen cserelakás nem felelt meg nekik, még egy kacsalábon forgó sem. De Gy. kivágta magát. Tudod, kit fognak palira venni. Eladta az egész házat, egyik felét lakáscserével, így mi elköltöztünk, a másikat pedig lakottan. Huzakodjon velük az új tulajdonos, ha be akar költözni. Gy. inkább elköltözött álmai házából, semmint hogy hagyja magát ostobán megzsarolni. Laci pedig mosta kezeit, egy szemernyi lelkifurdalást sem érzett amiatt, hogy vízben hagyta a testvérét.

I., a férjem egy három és egy egyéves gyermekkel hagyott magamra, amikor úgy érezte, szerelmes. Boldogan füttyürészve járt föl-alá a lakásban. Kijelentkezni csak pénzért volt hajlandó. A vagyonmegosztást meg sem várva, távollétemben becsörtetett a lakásba és elvitt mindent, amit nem szégyellt.

Gy. a kritikus helyzetekben mellettem állt. A váláskor, amikor kiderült, hogy ügyvédem lepaktált a hátam mögött a férjemével, (az ügyfél megy, a kolléga marad), azonnal kidobta. Megkereste egyik régi, nagy tekintélyű jogászat, aki hamar egyértelművé tette a már vérszemet kapott kolléga számára, hogy a védtelen, levadászható nő helyzetére a továbbiakban ne számíton.

Anyám egész életében azon töprengett, ki jelenthette fel Alit. Miért került büntetőszázadba, miért kellett kétszer is Ukrajnába mennie, hiszen sosem politizált, senkinek sem lehetett útjában, hiszen már nem volt semmije, állása sem, amire bárki szemet vethetett volna. Anyámnak meg sem fordult a fejében az, ami nekem igen. Kinek volt az útjában? Mi volt az, amit elirigyeltek tőle?

Első a kötelesség

Anyámtól mindig ezt hallgattam: Tanuld meg a leckét, aztán majd játszatsz. Első a kötelesség. Amíg ilyen szépen süt a nap, hagy menjek ipiapacsozni, majd este tanulok. Ez a sorrend anyámnak sosem tetszett. Ültem a könyv fölött, bámultam a levegőbe, hallottam, mikor ki a hunyó, ki ütötte le elsőnek, ki utolsónak, ő kit ütött le. Pontosan követtem a játékot, csak azt nem tudtam, mi van a földrajz vagy a történelem könyvben. Fél óra múlva jött anyám, hogy kikérdezzen, de fogalmam sem volt róla, miről szól a lecke. Odaült mellém. Olvasd fel hangosan. Most az első bekezdést. Mondd el, mit olvastál. És így bekezdésről bekezdésre végigmondatta velem az egészet. Látod, megy ez, csak nem tudsz koncentrálni. Nem tudtam, mit jelent a szó, nagyon komolyan hangzott, de biztos voltam benne, hogy igaza van. Valamit nem tudok, ha ő nem ül mellettem, és nem diktálja, hogy mit tegyek. Látod, milyen gyorsan megtanultad? Most mehetsz játszani. Hát nem jobban esik a játék, ha tudod, hogy kész a lecke. Nem akartam szemtelen lenni, inkább hallgattam. Az igazat megvallva, az ipiapacs a tanulás előtt sokkal jobban esett volna. Mire átértem, a gyerekek lassan megunták. Jött a mit játsszunk, nekem ehhez nincs kedvem, nekem ahhoz. Az első lendület, az iskolából kiszabadulás öröme elült. Kicsit le is néztek amiatt, hogy így kordában vagyok tartva. Őrájuk nem nézett senki. Amikor tanultak, tanultak, amikor nem, hát nem. Mindenki a maga sorsának kovácsa. Igaz, közülük senki nem tanult tovább, legfeljebb szakmát. Akit meg tényleg szigorúan neveltek, az emeleti barátnőmet, azt le se engedték hétköznap játszani.

Hatodikig szoros felügyelet alatt tanultam, jeles is lettem. Hatodikban kipróbáltuk, mire megyek egyedül. Hármasmal is lettem, ötöst csak magyarból, oroszból, biológiából és tornából kaptam. Hetedikre már egyedül is ment a jeles. Igaz, hogy egész nap azt hallgattam, ha nem lesz jó a bizonyítványod, nem vesznek fel a gimnáziumba. Főleg, hogy a származásommal is baj volt, akármelyik apámat nézték is, az igazit, vagy a mostanit, mindenképpen „egyéb” voltam, ami csak egy fokkal jobb az osztályidegennél.

Nem csoda, hogy nem tudtam koncentrálni. Még a hatot sem töltöttem be, amikor beadtak az iskolába. Még nem voltam tanköteles. De Gy. azt mondta, elég értelmes a gyerek, add be. Alig jártam egy hónapot, skarlátos lettem, a skarlát a tüdőmre ment, kórházba kerültem. Hat hétig ki sem engedtek. Anyámat is csak az ablakon keresztül láthattam. Ez alatt tűnt el Mariska néni is az életemből, aki a háború után befogadott minket társbérlónek a lakásfelújításért cserében. Mire hazaengedtek, ő már Amerikában volt.

A skarláttal a zsidó kórház fertőző gyerekosztályára vittek. Ott kerültem igazán bajba. A zsidó vallásról semmit sem tudtam. Meg voltam keresztelve, hivatalosan katolikus voltam, és akkor még az iskolában kötelező volt a hittan. Katolikus hittanra jártam. Igaz, anyám nem engedett első áldozásra. Az már neki is sok lett volna. Ő zsidó elemibe járt, mindent tudott a zsidó szokásokról, a szülei még tudtak jiddisül is, bár a gyerekeik már nem tanultak meg. Nagyszüleim polgári ruhában jártak, nagyapám fején nem volt kipa, nagyanyám hajadon főtt járt, és Robóka megjelenése után disznót is ettek. Gy. a nagy ünnepeken ősszel elment a

zsinagógába. Anyám még erről sem akart hallani. Engem olyan isten nem érdekel, aki hagyta szegény drága szüleimet a gázba hurcolni.

Szóval bajban voltam, mert semmit nem tudtam a zsidó vallásról, és féltem, hogy ez kiderül. A gyerekek csúfolták azokat, akik meg voltak keresztelve, nyakukban kis aranyláncon kereszt függött. Kétszínűnek kellett lennem, a paplan alatt rémületemben és tanácstalanságomban imádkoztam, ahogy a hittan órán tanultuk, a *Miatyánkot* és az *Üdvöz légyet* (hogy mi lehet az a malaszt, nem tudtam, de varázslatosan hangzott). Tudtam, persze, hogy mi zsidók vagyunk, csak valahogy nem elég igaziak. Én biztos nem vagyok se igazi zsidó, se igazi katolikus. Rém kínos, főleg, ha az embert hathétig nem engedik haza, és még az anyukáját sem engedik be hozzá.

Karácsony előtt nem sokkal mehettem csak újra iskolába. Még analfabéta voltam, a többiek már minden betűt ismertek, és furcsa kézjelekkel mutogattak olvasás közben, mint a süketnémák. Ha értelmiségi szüleim lettek volna, rögtön írnak egy kérvényt, hogy hosszú betegségemre való tekintettel engedélyezzék az évhalasztást, amúgy sem vagyok még tanköteles. Ehelyett a tanító néni, meg a házban a fényképészék nagylánya foglalkozott velem. Próbáltam utolérni a többieket. A kezem csak lassan állt rá az írásra, a d és a b betűt nem tudtam megkülönböztetni („Uram buram dácsi” – betűzöm. Vajon mit jelenthet ez?). Negyedikig elég vegyesek voltak a jegyeim. Igaz, sosem tettek érte szemrehányást. Meg az is igaz, hogy sokat betegeskedtem a skarláton kívül is. Kétszer is kivették a mandulámat – az orrmandulám ugyanis visszanőtt. Állandóan középfül-gyulladásom volt, folyton felszúrták a fületem, meleg sóval a fülemben feküdtem az ágyban. Aztán negyedikre elköltöztünk, és attól kezdve makkegészséges voltam, sose hiányoztam az iskolából, pedig néha jól esett volna.

Fényképész Évával szerettem tanulni. Érdekes volt a műterem, a retusálás, a képek színezése. Nagyon szépen rajzolt. Amikor a hittan órára le kellett rajzolni Krisztus feltámadását, ő készítette el. Nekem meg napokig rémálmom volt, hogy szöveget vernek a tenyerembe, és ömlik a vérem.

Az viszont hamar kiderült, hogy könnyen és jól fogalmazok. Mondtak egy címet: Üzenet a koreai gyerekeknek, és én máris írtam másfél oldalt a nagy sortávú vonalas füzetbe. Ez később nem így volt. Nyári élményeim. Anyuuu, csak az első mondatot mondd meg, kérlek, nem tudom elkezdeni. Igaz, hogy nem is csináltam semmit ezeken a nyarakon. Miről is írhattam volna. Fiam, ebből a kertes házból nem kell nyaralni menni, itt lakni, az maga a nyaralás.

Hetedik után a tanulással többé nem volt gondom. Miután felvettek a gimnáziumba presztízskérdést csak a magyarból, és egy ideig a kémiából csináltam. Abból a legjobbak között kellett lennem. Két hármasnál ne legyen több (matek, latin) – ez a jó rendű bizonyítvány határa. Ha a felvételihez jelesnek kellett lenni, az érettségig kitűnőnek, sok munkával, de az is ment.

Ha nem is olyan szigorúan, ahogy anyám tanította, de csak megtanultam koncentrálni. Később meg talán túlságosan is. Ha valamibe belemerülök, nem hallok semmit. Amikor egy

nyári szünetben a doktorimat írtam, a gyerekek megsértődtek, sőt egy kicsit meg is ijedtek, hogy nem is hallom, ha szólnak hozzám.

És megtanultam azt is, hogy első a kötelesség. Csak egy van, ami előbbre való: maga az ember. Eszter lányomnak is mindig azt mondom, fontos a tisztaság, a rend, de sose hagyd, hogy a férjed vagy a családja fontosabbnak tartsa a pedantériát nálad, te pedig a házimunkát a gyerekeiddel való foglalkozásnál.

Ljapkin-Tyapkin

Színészi képesség nem sok szorult belém, de szerettem szerepelni, amíg az önismeretem el nem érte a megközelítőleg reális szintet. Az óvodai évvárón az angolkissasszonyoknál magabiztosan és büszkén álltam a színpadon a mi üzemünkben készült piros szegélyes fekete lakk táskával a hátamon, és mondtam el az iskolába készülők nevében a megtanult búcsúmonológót. Fogalmam sincs, milyen lehettem. Arra azonban határozottan emlékszem, hogy a táska osztatlan sikert aratott. Nem csoda, hiszen engem is elbűvölt. Praktikus volt és szép, a mérete éppen egy kisiskoláshoz illő. Felül nyitható, lekerekített sarkú, függőlegesen álló dobozra emlékeztetett, amiben szépen megállnak, nem gyűrődnek a könyvek, füzetek. Tartozott hozzá még egy kis uzsonnatáska is, amit nyakba lehetett akasztani. Kész kis termékbemutató voltam, és nagyon elégedett magammal.

A Szent István téren az első három osztályban nem emlékszem semmilyen szereplésemre, negyediktől azonban az új iskolámban annál inkább. Itt gyakoriak voltak az osztályünnepélyek, és évente egyszer egy kisebb színdarabot is előadtunk. Eleinte ezeken az ünnepélyeken verset mondtam, nagyon bátran, de nyilván csapnivalóan. Anyám segített megtanulni, helyesen hangsúlyozni. Persze nem biztos, hogy jól instruált. Az ízlés sokat változott az ő gyerekkora óta. Tény az, hogy a versmondást egyre inkább elizgultam, ami nyilván annak a jele volt, hogy érzékeltem a teljesítményem hiányosságait. Később a színdarabokban is vállaltam szerepet. Nekem mindig a groteszk, komikus figurák jutottak. Nyilvánvalóan azért, mert a darabos mozgásom és a magabiztos fellépésem közti ellentét is növelte a vígjátéki hatást. Később Gogol Revizorában már én magam vállalkoztam Ljapkin-Tyapkin szerepére. Jó pocakosra tömtem ki a hasam, és nagyon fennhézóra és ostobára vettem a figurát, amivel kacagásra bírtam a nézőket. A kényeskedőbb lányok véleménye mégis az volt, hogy ilyen szerepet eljátszani egy lánynak méltóságon aluli. Mivel ez a fiúhajú korszakomban történt, a szerep jól beleillett a nőieskedés elleni lázadásomba, így én elégedett voltam a ténykedésemmel.

A következő évben Kántor Zsuzsa egy regényét írtuk át kisebb színdarabbá, amely Braun Éváról, egy kommunista lányról szólt. A színpadra adaptálását Demeter Éva papája vállalta, aki talán mérnök volt, ha jól emlékszem, és negyvenöt előtt szocdem. Racionális gondolkodású, jó stílusérzékű ember lehetett, mert a sok rizsa és süket duma után, azt hiszem, ennek a darabnak a szövegéből értettem meg életemben először, kik lehetnek valójában Marx és Engels. Addig a hittanóráról még felrémlő szentekre emlékeztettek, akik talán nem is voltak hús-vér emberek, akiknek minden szava és cselekedete hibátlanul tökéletes, és mérvadó tanulság az utókor számára. Itt azonban olyan mondatok hangzottak el, amelyek nem a hagiográfiák stílusában íródtak. Olyan józan és távolságtartó hangnemben beszélgettek róluk, hogy megütött a mondatok hitelessége: *„Marx és Engels közgazdászok voltak. Olyan elméleteket állítottak fel, amelyek tudományos megalapozottsága nem kellőképpen szilárd. Az emberiség történelmének távlatairól megfogalmazott nézeteik inkább utópiának, sem mint tudományos elemzés eredményének tekinthetők.”* Ezt a

megállapítást Braun Éva papája, a felvilágosult szellemű értelmiségi teszi, hogy a lányával megvitassa, helyes-e a társadalmi igazságtalanságok ellen harcolva kommunistává lenni. Szokatlan volt, hogy valaki Marxot és Engelst egyszerűen közgazdászoknak nevezze, de az még szokatlanabb, hogy azt, aki így gondolkodik, hitelesen, torzítás, kifigurázás nélkül jelenítsék meg, és nem úgy, mint a nép ellenségét, akire le kell, hogy sújtsa a munkásosztály vasökle. Mély benyomást tett rám a kettőjük párbeszéde is, mert az apa egyenrangú partnerként kezelte a lányát, és igyekezett komoly érveket felsorakoztatni, hogy meggyőzze őt döntése megalapozatlanságáról. Persze a darab végkicsengése az volt, hogy a kommunisták áldozatai nélkül még ma is a kizsákmányolás karmai között vergődünk. De ez sem feleltette, hogy Marx és Engels egyszerűen csak közgazdászok voltak, mint bármely más halandó, hogy utópiájukat talán nem is támasztja alá a tudomány, és elméletük talán nem is ültethető át a gyakorlatba.

Braun Éva szerepét Demeter Éva játszotta, nagyon hitelesen, visszafogottan, természetesen. Demeter Éva vékony, szemüveges, barna lány volt, aki jó humora mellett az egyik leérettebb, legokosabb, legműveltebb tagja volt az osztálynak. Kedveltük egymást, de nem voltunk barátok. Én még kelekótyább, kiskamaszosabb voltam annál, mint hogy komoly barátság alakuljon ki köztünk. De annak nagyon örültem, hogy a gimnáziumban is egy osztályba kerültünk. Úgy éreztem, van perspektívája a kettőnk kapcsolatának. Sajnos ötvenhatban elmentek Nyugatra, talán Svájcba, és soha többé nem találkoztunk.

Érződött rajta, hogy olyan családban nőtt fel, ahol a nevelést a türelem, az értelem, a szeretet és az egymás iránti megbecsülés hatja át. Ezért volt ő szerény és magabiztos egyszerre, udvarias és bátor, ha a véleményét kellett kifejezni. A mértéktartás, az optimális viselkedés rutinos megválasztásának képessége, ami őt megkülönböztette sokunktól, az én viselkedésemet még sokáig nem jellemezte, és később is elhagyott nem egyszer a nagyobb frusztrációk, kifáradások idején.

A darabnak voltak olyan figurái, cselekményfordulatai, amelyek Gorkijra, Déry *Befejezetlen mondatára*, illetve a *Feleletre* emlékeztettek, de ez inkább Kántor Zsuzsának volt felróható, sem mint az adaptáció szerzőjének. Már tűrhető önismeretre vallott, hogy bár szerepelni mindenképpen szerettem volna, egy nem túl osztálytudatos proletárasszony alakját választottam, aki kopott, szakadt pongyolában, a feje tetején megkötött kendővel ágál, szitkozódik. Azt hiszem, ha nem is tehetségesen, de illúziókeltően alakítottam a figurát. Nagyszájú, közönségesen viselkedő mosónők, cselédek, vicének, házmesterlányok szép számmal kavargtak a fejemben még a régi házunkból ahhoz, hogy ne legyen egészen légből kapott a megelevenített alak.

Minden évben volt szavalóverseny is az iskolánkba. Bár nagyon szerettem a verseket, önismeretem gyarapodására vall, hogy egyszer sem jelentkeztem. A győztes, Baráth Etele versmondását azonban mindig csodálattal hallgattam. Hatásosan tudta előadni Vörösmarty nagy drámai verseit, *Az élő szobor-t*, a *Gondolatok a könyvtárban-t*, *A vén cigányt*, az *Előszót*. Ha indult, mindig ő győzött. Később építészmérnök lett, és még sok minden más, például az MSZP főpolgármester-jelöltje. Többször is találkoztunk azokban az években, amikor fővárosi képviselő voltam, de soha sem fedtem fel előtte, hogy egy iskolába jártunk, és én is egyike voltam azoknak, akik a versmondását évről évre megcsodálták.

Gogol *Revizor*ában Ljaptyin-Tyapkin és a Braun Éváról szóló darab proletárasszonya volt a két utolsó színpadi szereplésem. A gimnáziumban már messzire elkerültem a színjátszó kört, és eszem ágában sem volt máshova, mint a nézőtérre betenni a lábam. Tanárként azonban szívesen szorgalmaztam, hogy működjön iskolánkban színjátszó kör, sőt évente rendezzük meg az osztályszínpadok vetélkedőjét. Emlékeztem, mennyi élményt jelentett a sok közös próba, a közös siker, mennyire fejleszti a reális önértékelést, az együttműködés képességét, mások jobb megismerését, és még annyi minden mást. Magam sosem rendeztem, nem értek hozzá, de az osztályaimat mindig bíztattam a részvételre. A délutáni próbákon mindig ott voltam, hogy érezzék, fontosnak tartom, hogy erre mindig van szabadidőm. Az utolsó előtti osztályommal aztán be is ért a sok erőfeszítés. Az érettségi évében megnyerték a versenyt, övék volt a legjobb előadás, a legjobb rendezés, a legjobb díszlet, a legjobb főszereplő, a legjobb mellékszereplő díja is. Ez annál is emlékezetesebb volt számomra, mert a darab diákszínpadra átírását Áron készítette el még gimnazista korában (Vaszary János: *Hazudj igazat!*), de sajnos akkor nem lett belőle előadás, mert a magyartanárának nem tetszett a darab (vagy a szerző?).

Ami pedig a groteszket illeti, valami az iránta való hajlamomból színpad nélkül is érzékelhető lehetett mások számára. Egyszer, talán harmadikban az egyik osztálytársam, Szenczei Andrea, akivel legtöbbször csak távolról szemléltük egymást, megjegyezte, hogy van benned valami, nem is tudom, hogy fejezzem ki magam, valami groteszk, pedig legtöbbször komoly vagy, sőt világfájdalmas. Ezzel valóban ráéreztem valamire. Az a könyv, amiről a legtöbbet írtam életemben, *A Mester és Margarita* volt, igaz, csak évekkel később. Bulgakov regénye filozofikus és érzelmes romantika, valóság és fantasztikum, groteszk, bohózat, szent és profán, csupa idézet, csupa utánérzés, csupa eredetiség, csupa hagyomány és csupa blaszfémia.

Öt kézmű

Gy. ötvenegyben felszámolta az üzemet, eladta a csillebérci weekend-házát, megvette a bátyjával közös névre bejegyzett családi házat, és elment Pesterzsébetre cipőbolti eladónak. Budáról Pesterzsébet nem egy ugrás nap mint nap, de ő még mindig elnyűhetetlen volt.

A most felszámolt üzem sosem volt nagyobb, mint egy belvárosi lakás, többnyire azokban is működött a Mozsár utcában, a Deák téren, a Wekerle Sándor utcában. Az egyik szoba volt a bolt, itt fogadták az ügynököket, itt voltak kiállítva a mintadarabok, itt folyt a rendelés, az áruátvétel, a könyvelés, és itt volt a pénztár. A lakás többi része, általában még egy szoba, volt az üzem, ahol a mintadarabok készültek, és a megrendelt áru egy részét legyártották. Három-négy embernél több sosem dolgozott ott, hiszen a kisiparnak is megvoltak a maga kvótái. Ezért volt szükség bedolgozókra, akik a saját lakásukon állították össze a szabász által előkészített árut. Nem csoda, hogy a gazdasági rendőrség meglepődött, amikor a házkutatásnál a valódi forgalomról készült könyvelés előkerült. Ezen a zsebkendőnyi helyen bonyolította le ezt a forgalmat? Gratulálok. És hatvanezer forint büntetést szabott ki, amikor tíz fillér volt egy tojás.

Az üzem telephelye mindig az ötödik kerületben volt. Feltehetőleg ennek köszönhető, hogy amikor az ötödik kerületi tanács által fenntartott kis kézműipari vállalat vezető nélkül maradt, valakinek eszébe jutott Gy. Egy-két év Pesterzsébet után ismét a Belvárosban dolgozott. A vállalat egy bérházban működött tizenöt-tizenhat emberrel, bedolgozókkal és egy millió veszteséggel. Most, hogy ezt a volt kapitalistát kinevezték, kellett mellé egy függetlenített párttitkár, aki szemmel tartja, és a dolgozók tudatát is a helyes irányba tereli. Kovács Lajos, a függetlenített párttitkár húszéves, vékony, szőke, életvidám suhanc volt, aki jól megértette a szocializmus lényegét: neki, aki szegénysorból származik, történelmi előjoga, hogy melő nélkül jól éljen, fontos ember legyen. Gy. akkor ötven felett volt, látott már egyet s mást, őbenne is ott volt a dörzsölt utcagyerek, a focista, aki lát a pályán, így mindjárt atyai barátsággal fogadta Lajost. Elmagyarázta neki, hogy szép ez a hivatal: függetlenített párttitkár. De vajon fognak-e a melósok hallgatni rá, ha a szakmához mit sem ért, még csak nem is dolgozik, a fizetése meg a duplája az övéknek. Nem is szólva arról, ha egyszer a pártban elbizonytalanodna a helyzete, miből fog megélni. Rábeszélte, hogy tanulja ki a szakmát. Lajos értelmes fiú volt, hallgatott Gy.-re, szakmunkás lett, és mindjárt megnőtt az ázsiója. A tanulás nem okozott neki nehézséget, így estin elvégezte a technikumot is. Amikor a hatvanas években kezdték kiszórni a régi kádereket, akiknek nem volt elég iskolájuk, ő hirtelen egy nagy állami vállalat igazgatója lett. Akkor már rutinosan alkalmazta a receptet, estin elvégezte a kereskedelmi főiskolát, ki is nevezték minisztériumi osztályvezetőnek. Hálás volt Gy.-nek még évtizedekkel később is, hogy apjaként, okos szóval irányította, nevelte.

Lajost mint párttitkárt Gy. minden üzleti lépésbe beavatta, elmagyarázta, mi miért helyes, racionális. Lajos így tanulta észrevétlenül nem csak a szakmát, hanem a vállalatvezetést is. Hamarosan az egymillió veszteségből egy millió nyereség lett. Akkor azonban kitört a pánik a tanácsnál és a pártban. Behívták Gy.-t a kerületi pártbizottságra egy kis fejmosással

egybekötött fejtágításra. Gy. elvtárs, ezzel a kapitalista mentalitással hagyjon fel. A szocialista vállalat célja nem a profit, hanem a dolgozók szükségleteinek kielégítése.

Gy. ekkora képtelenséget még életében nem hallott. Próbálta elmagyarázni, hogy ha veszteséges a vállalat, azt a pénzt valahonnan el kell venni, és az nem jó a népgazdaságnak. Mert végül is a népgazdaság is csak gazdaság, nem?

Az elvtársakat a népgazdasági összefüggések fejtegetése egyáltalán nem érdekelte. Az ő területükben az ő általuk fenntartott munkahely a szocializmus elvei szerint működjön, ne kapitalista profitot termeljen. Ezt kell megértenie Gy. elvtársnak, és ezeknek az irányelveknek mentén kell munkálkodnia. Gy. nem feszítette tovább a húrt, távozott.

A gondja csak az volt, hogy nem tudott úgy dolgozni, hogy minden lépése ne az üzleti racionalitást szolgálja. Ott volt azonban Lajos, aki már értette, hogyan működik a vállalat, és otthonos volt az elvtársak gondolkodásmódjában is. Sok nekik a haszon, majd lesz kevesebb. Tudta, hol nyúljanak bele az üzemmenetbe. Szerezzük be az alapanyagot másodeladóktól, ne a gyártótól, a szabász ne spóroljon az anyaggal, legyen egy kicsivel több hulladék, selejt, késsünk a szállítással, legyen időnként tele a raktárunk eladatlan áruval. Mindjárt sikerült felére csökkenteni a nyereséget. Többé nem hívták be Gy.-t a pártbizottságra fejmosásra, fejtágításra. Megértette a szocialista gazdaság lényegét. Csak azt nem tudta, meddig működhet ez így csőd nélkül.

Öt kézmű. Végjáték

Amikor a hatvanas évek elején Gy. már nyugdíj előtt állt, fújdogálni kezdett az új gazdasági mechanizmus előszele. Hirtelen napirendre került a vállalatok rentabilitása. Gy.-vel is készítették egy cselekvési tervet, hogyan lehetne növelni a jövedelmezőséget, hatékonyabbá tenni a munkaszervezést. Mert végül is a népgazdaság is csak gazdaság, nem?

Javítani lehetne a termelésen – írja Gy. a helyzetértékelésében -, ha az árubeszerzés jobb és biztonságosabb lenne. Ez azonban nem lehetséges, mert nincs alapanyag, ha van, selejtes, késve érkezik, vagy nem azt küldik, amit rendeltünk. A szabászok dolgozhatnának pontosabban, lehetne kevesebb a selejt, de ma már alig van jó szabász. Aki nem válik be, el lehetne bocsátani, de nincs kit felvenni helyette. A megbízhatóbbaknak van munkahelyük, aki az utcáról esik be, annak se szaktudása, se munkamorálja. Csökkenteni lehetne a raktárkészletet, de nincs, aki elszállítsa. Mire a kereskedelmi vállalatokon átfut a rendelés, elosztás, a szezonális cikkek már eladhatatlanok. Itt tele a raktár, ott üresek a boltok.

Az elvtársak eredményes munkát végeztek.

Gy. pedig széttárta a karját és nyugdíjba ment.

Pöttyös

Mindig szerettem volna egy kiskutyát, anyám azonban nem szerette az állatokat, különösen a lakásban. A macskákat meg egyenesen gyűlölte. Amikor kertés házba költöztünk, azt gondoltam, itt a jó alkalom, hogy szert tegyünk egy kiskutyára. Anyám azonban most sem akart hallani semmiféle állatról. Az kellene csak, hogy a kertben kutyagumit kerülgessek, lepisilje a bokrokat, azok meg elsárguljanak. Semmi szükségünk állatokra. Nagyon szomorú voltam, éreztem, hogy ez a vágyam már sosem fog teljesülni. Pedig sok barátomnak volt kutyája, és nagyon érdekes dolgokat meséltek a viselt dolgaikról, a játékos természetükről, barátság- és szeretetnyilvánításaikról. A kutyasétáltatást is élvezetes elfoglaltságnak gondoltam. Lehetett céltanul mászkálni, ismeretlenekkel beszélgetni. Aki kutyát sétáltat, nem tűnik magányos farkasnak, aki jobb híján egyedül rója a város útjait. A kutya sok mindenre jó ürügy lehetett.

Végül mégiscsak lettek állataink, de nem úgy, ahogy én elképzeltem. Az ötvenes évek elején mindenből hiány volt, még élelmiszerből, húsból, tojásból is. Anyám Kocsis néni, a házunk alagsorában lakó, gazdálkodáshoz, háztartáshoz nagyon értő özvegyasszony biztatására és szakértői felügyelete mellett csirkéket vett. A földszinti terasz alatt, az alagsorban berendezett egy tyúkólat. A fa házikóban a szalmán porcelán műtojások voltak elhelyezve, és volt egy farúd is pár centire a házikó padlójától. A csirkéket először ide zártuk be, hogy megszokják a helyet, és a fészüknek tekintsék. Ha tojniuk kellett, ráültek a porcelántojásokra. Ha álmosak voltak, felültek a rúdra, fejüket a szárnyuk alá dugták és elaludtak. Amikor megszokták a kis házikót, a kert végében egy dróthálóval elkerített kis területen szabadon kapirgálhattak reggeltől szürkületig. Ha valamelyik tojni szeretett volna, a drótkerítés mellett fülsiketítően kotkodácsolva föl-le szaladgált. Ilyenkor valakinek le kellett mennie a kertbe, kinyitni az ajtót, a csirke pedig, mintha puskából lőtték volna ki, rohant keresztül gázolva a kerten, nem nézve se jobbra, se balra, futott le a lépcsőn a terasz alatti ólba, ráült a műtojásokra, és megnyugodott. Amikor sikerült kitolnia magából a tojást, szépen visszavittük a kertbe kapirgálni.

Karácsony előtt forró lett a hasuk, mintha lázasak lennének, és kotlani akartak. Ismét a porcelántojások segítettek. Azon ült a kotlós napokon keresztül, míg azt nem gondolta, hogy már ki kellett, hogy keljenek a kicsinyei. Lehűlt a teste, és visszaállt a normális életmenete, ismét tojni kezdett.

Reggelenként, mielőtt kiengedtük a csirkéket az ólból, egyenként kézbe kellett őket venni, benyúlni a popsijukba, megtojózni őket. Ebből lehetett tudni, hogy aznap hány tojásunk lesz. Meg kellett jegyezni, melyik csirke fog aznap tojni, hogy figyelni tudjuk, mikor melyiket kell kiengedni a kerti kapirgálóból.

Hat-nyolc csirkénk volt, mindegyiknek volt neve. Tudtuk, hogy a Tarajos, a Pöttyös, a Vöröske, a Galléros, a Hófehérke vagy a Tarka fog-e aznap tojni. Eleinte nagyon undorítónak tartottam, hogy benyúljak egy csirke fenekébe, de később már megszokottá vált ez a művelet. A csirkék is megismertek, és jelezték is, tudják, ki vagyok, és mit akarok. A hónom alá kaptam

őket, fenekük előre, fejük hátra. Engedelmesen túrték a vizsgálódást. Ahogy megvoltunk, mehettek is kapirgálni. Egy idő után már mindegyiket megismertem a hangjáról. Már a házból jól hallottam, hogy melyik kotkodácsol, melyik jelzi, hogy engedjük ki, mert futni akar a fészekbe tojni.

Főleg anyám etette őket. Mindig a napnak ugyanabban az órájában, sőt percre pontosan ugyanakkor. Ha ilyenkor meglátták, hogy valamelyikünk közeledik, izgatottan futkostak, majd gyülekeztek a kiskapunál. Alig hogy beléptünk, egymást taposva nyomultak körénk. Az erősebbek meg is csipkedték a gyengébbeket. Mi meg igyekeztünk úgy szórni a magokat, hogy a félre lökött gyengébbeknek is jusson, messzebbre a tülekedéstől, oda, ahova kiszorultak a többiek közül.

Sosem hittem volna, hogy meg lehet szeretni egy csirkét, vagy többet. Hogy eleven érzelmi kapcsolatot lehet teremteni velük. Pedig így van. Megismernek, futnak hozzád, futnak utánad. A megszokott, ismétlődő mozdulatokat várják, azoknak engedelmeskednek. Persze, ha étkezési időn túl bemész a területükre, és számukra érthetetlen okból meg akarod őket fogni, elfutnak, ha sarokba akarod őket szorítani, furfangosan elmenekülnek. Csak akkor fogadják el a közeledésed, ha annak számukra ismert, megszokott funkciója van. A csirkék nem hízelgős, érzelmes állatfajta, inkább racionálisan és funkcionálisan gondolkodnak. Beillesztenek a szükségleteik közé, és ott is tartanak. Ostoba csirkével nem találkoztam. Az a kifejezés, hogy tyúkesze van, inkább dicséretnek hangozhatna néhány, racionálisan gondolkodni nem tudó embertársunk számára.

Nekem a Pöttyös volt a kedvencem, talán azért, mert folyton gondoskodni kellett róla. Őt csipkedték meg a legtöbben. Vigyázni kellett rá, óvni. Már ismert engem. Ha én etettem a társaságot, nem nyomult a tömeg kellős közepe felé. Tudta, hogy neki majd valahova oldalra szórok a jóféle kukoricából, amikor a többiek a legjobban el vannak foglalva a versengéssel, veszekedéssel. A legerőszakosabb a Tarajos volt, a neve is mutatta, hogy szinte olyan volt, mint a kakas a tyúkok között.

A gyerek, ha valamihez hozzászokik, azt hiszi, örökké úgy marad, változatlanul. Kocsis néni figyelmeztetett, hogy nem kell megvárni, míg a csirkék előregednek, le kell vágni őket, és újakat venni. Én ezt hideg borzongással hallgattam. Hogyhogy le kell vágni a barátaimat. Micsoda barbárság. Azt, hogy a tojásaikat elveszük tőlük, és megesszük, vagy bezsírozzuk, és eltesszük őket arra az időre, amikor kotlanak, az rendben van. De levágni őket! Láttam néha Kocsis nénit, ahogy a piacról haza hozta az élő csirkét, elvágta a nyakát, kifolyatta a vérét, és elkezdte kitépkedni a tollát. Szörnyű látvány volt. Semmi pénzért nem vettem volna élő csirkét a piacon.

Egy vasárnap délben anyám tálalta az ebédet. Az asztal közepén volt a nagy levesestál, benne a forró csirkeleves sok zöldséggel, mellette a könnyű, szinte rezgő grízgaluska. Anyám először Gy.-nek tálalt, aztán kézbe vette a tányéromat. Kezdte merőkanállal szedni a levest, a zöldséget, a húst, amikor Gy. megszólalt. Tudod, hogy most a Pöttyöst fogjuk megenni. Mi? Levágtátok a Pöttyöst, a barátomat? Ti barbár gyilkosok, és zokogva, öklendezve ugrottam fel az asztaltól, és futottam ki a szobából. Még hallottam Gy. megjegyzését. Megőrült ez a gyerek,

mit gondolt, minek tartunk csirkéket? Hogy megegyük. Eddig úgy tudtam, hogy imádod a csirkelevest, meg a rántott csirkét, kiáltott utánam gúnyolódva.

Forgott a gyomrom, szédült a fejem, ömlött a könnyem, sirattam a barátomat, és úgy éreztem, mintha kannibálok közé kerültem volna.

Úszás

Ez a gyerek már kilenc éves és nem tud úszni?- kiáltott fel Mancsi néni ötvenegy nyarán, amikor először látogatott meg minket az új, Laci bácsiékkal közös házunkban. Tudod, hogy hányszor felszúrták a fülét, nem mehetett vízbe. Elvitt az uszodába, próbált taníttatni, de mindig elsüllyedtem. Pedig anyámat is ő tanította meg annakidején Tokajban, a Tiszán, ahol a nagyszüleiknél töltötték a nyarakat. Fogta anyám fürdőruháját, és lépkedett mellette a sekély vízben. Fogjál, nehogy elengedj! Persze, hogy foglak, ne félj. De akkor már régen elengedte. Engem inkább beíratott az úszómesterhez.

Először egy székre kellett hasalni, és gyakorolni a tempókat. Has alá, széjjel, össze. Mikor ez már ment, be kellett menni a vízbe, belebújni egy övbe, amely egy kötélén lógott. A kötél egy rúdra volt erősítve, amely mint egy gémeskút, vagy libikóka működött. Az úszómester ráhasalt a medence korlátjára fektetett rúdra, ő volt a nehezék, jobb lába a földön, a bal lába a rúdon, azzal nyomta le, illetve engedte föl a rúd végét. Közben vezényelt, has alá – ilyenkor megemelte az övvel együtt az ember derekát-, széjjel, össze – ilyenkor meg leengedte. Négy lecke után már tudtam úszni, de végig csináltam az egész tanfolyamot. Az utolsó kettő már szabad úszás volt a medence szélén. Ő sétált fenn a parton és vezényelt, has alá, nyújt a kéz, széjjel, össze.

Az úszást nagyon megszerettem, de azt, hogy szép stílusban, szabályos levegővétellel, fáradhatatlanul tudok úszni, mégis Novák Ilonkának, az olimpiai bajnoknak köszönhetem. Őt már a Szent István téri iskolából ismertem. Külön tornára jártam hozzá délutánként. Nagyon szerettem a tornát. Hajlékony voltam, le tudtam menni hídba és felállni, tudtam kézen állást, fejen állást. Ritmusérzésem nem sok volt, úgyhogy a bemelegítő gyakorlatokat mindig elrontottam. A rúdra és a kötéltre mászás volt a kedvencem. Még a fiúknál is fürgébben másztam föl-le. Volt, akinek tériszonya volt, és nem mert felmászni. Vagy ha már fönt volt és lenézett, elszédült, és nem mert lejönni. Én nagyon büszke voltam magamra, és néha a hősködés miatt az óvatosságról is megfeledkeztem. Ilyenkor lejött a bőr a tenyeremről, vagy a lábamról.

Novák Ilonkával másodszor az egyetemen találkoztam. Testnevelésből lehetett úszást választani. A Sport uszodába jártunk ki a Szigetre, és ő volt a tanárunk. Addig csak a fejemet kitarva a vízből tudtam úszni, de ő megtanította nekünk a szabályos mellúszást, az arcot a vízbe téve és kiemelve. Hetekig csak buborékoltunk. Víz alá, buborékol, fel, víz alá, buborékol, fel. Azután: kifekszik a vízre, arcot a vízbe, buborékol, leáll. És így lépésről lépésre igazította hozzá a tempóhoz a fejmozgást, a levegővételt és kifújást. Nagyszerű élmény volt a félév végére erőlködés nélkül, szép ritmusban tempózni fáradhatatlanul.

Azóta is a kedvenc sportom az úszás, de Mancsi néni nélkül vajon megtanultam volna-e valaha is?

Zene

Nagyon szerettem énekelni, de kis koromtól fogva mindig kinevettek, ha magabiztosan rázendítettem valamilyen dalra. Csapnivaló a hallásom, mondták. Anyám sajnált emiatt. Mindig az édesanyját emlegette, aki gyönyörűen énekelt vasalás közben. Hermin néni, nagyanyám nővére, zongoraművésznék készült lány korában. Dohogott is emiatt nagyanyám, mert az öt gyerek közül mindig ő volt a cseléd. A két fiút, Sándort és Simit ki kellett szolgálni, Herminke zongorázott, Lenke pedig későn született kislány volt, őt még pesztrálni is kellett.

Anyámnak, szegénynek botfüle volt, sosem énekelt nekem, sosem hallottam őt énekelni. Apám azonban nagyon muzikális volt. Szeretett hegedülni, minden dalt, dallamot első hallásra lejátszott, pedig sosem tanult zenélni, a kottát sem ismerte.

Én, sajnos anyámra ütöttem, azzal a különbséggel, hogy imádtam énekelni. Ötödikben új énektanár érkezett, Bárdos Laci bácsi, az ismert zenész testvére. Kihirdette, hogy énekkarra mindenki jelentkezhet, aki szeret énekelni. Nem volt meghallgatás, válogatás. Én persze azonnal jelentkeztem, és két csodás évet töltöttem énekkarosként a szárnyai alatt. Rengeteg népdalt, kurucdalt tanultunk, és persze klasszikusokat és mozgalmi dalokat is. A Kodály által meghirdetett száz népdal nekünk semmi nehézséget nem okozott. Szerepeltünk a Rádióban is. Nagyon érdekes volt belülről látni, hogy működik. Meg a büszkeség, hogy az egész ország hallja a műsorunkat. Az is kiderült, hogy a hallásom nem teljesen reménytelen. Sosem énekeltem hamisan, ha hallottam a többieket magam körül, vagy ha valaki zongorán kísért. Magamra hagyva igen, de legalább már hallottam, hogy hamis. A belső hallásomat a hangom nem tudta követni, kellett, hogy kívülről is halljam a dallamot.

Hetedikben azonban új tanárt kaptunk. Első dolga volt, hogy meghallgatást tartott. Csak az lehet énekkaros, akit ő kiválaszt. Én nem is jelentkeztem. Sértettségből aztán az énekórákon olyan rossz voltam, hogy komoly bajok lettek a jegyemmel. Barátnőm, Vogel Anna, aki nagyon muzikális volt, jól zongorázott, próbált segíteni. Vele mindig nagyon szépen elénekeltem mindent, szolmizáltam is valamennyire, ha zongorán kísért, de az órán mindig befuccsoltam. Kölcsönös rosszindulat jellemezte a kapcsolatunkat a tanárral.

Anna szóke, kékszemű, fitos orrú tip-top úri lányka volt, csinosan öltözködött, szépen zongorázott, szorgalmasan olvasott, nyelveket tanult. Nagyon nem illettünk össze, én a fiúhajammal, a sértett daccal, a szemtelen, nyers modorommal, az argó iránti fogékonyságommal. Ő választott engem barátnőnek, ki tudja miért. Talán azért, mert bár jó humorú, kuncogós kislány volt, a vidámsága mélyén sok szomorúság rejtőzött. Árva volt. A szülei elpusztultak. Anyai nagybátyja vette magához, akinek egy ugyanolyan korú fia volt, mint ő, Gábor, aki akár a testvére is lehetett volna, annyira hasonlítottak egymásra. Gábor szerelmes volt belém, a vad fiúhajú lányba, aki éppen megvetett mindent, ami a nőiességgel, a nemekkel volt kapcsolatos. Melegszívű, kedves fiú volt, de engem egy csöppet sem érdekelt. Még egy kicsit feszélyezett is, szégyelltem is magam emiatt. Anna ötvenhatban elment. Hollandiában érettségizett a másik nagybátyjánál, majd Ausztráliába ment a „szülei” és „testvére” után. Néha látjuk egymást, ha Európába jön.

Mivel Vogel Anna segítsége nem bizonyult elégnek, elküldtek Margit nénihez, aki nagyanyám testvérének, Simi bácsinak volt a felesége, és aki szintén zongoraművésznék készült, mielőtt férjhez ment, mint Herminke. Koncertezett is lánykorában. Margit néni még annyit sem tudott lendíteni a tudásomon, mint Vogel Anna, mert ő nem ismerte a Kodály módszert, és csak abszolút hangokban tudott gondolkodni. Megállapította, hogy nem jó a ritmusérzésem, se a hallásom, de ezzel nem sokra mentem. Nem volt túl sok érzéke a pedagógiához, meg empátia sem túl sok szorult belé. Fád volt és merev.

Az énekjegyelem maradt továbbra is hármas.

Anyám gondolt arra még alsós koromban, hogy taníttat zongorázni. Az volt a terve, hogy kölcsönözünk egy zongorát, hogy otthon tudjak gyakorolni. Nagy izgalommal vártam, hogy egy ilyen komoly, hatalmas és ünnepélyes hangszer közelébe kerülhessek, de Gy.-nek nem tetszett az ötlet. Hogyne, hogy itt klimpírozzon nekem éjjel, nappal.

Rádió

Két rádiónk volt. Az egyik anyámék hálószobájában állt a bejárati ajtó mellett egy kiszögelésben, másfél méter magas, hetven centi széles, elegáns cseresznyefa bútor felnyitható, beépített lemezjátszóval, kétajtós bárszekrényel.

„Keresek, fiam, valami dzsesszt.” Délelőtt, délután dzsessz és tánczene szólt, kihallatszott a teraszra, a kertbe. Ebéd- és vacsoraidőben a Szabad Európa Rádió el-elhalkuló, recsegő hangját hallgattuk, amit Gy. hangos krákolása kísért, ahányszor bementék: „Itt a Szabad Európa Rádió”, hogy ne értsem, az adó nevét. A gyerek elszólja magát valahol, és ránk hozza a bajt.

A másik rádió csak az enyém volt, egy Telefunken világvevő. Kis fekete bakelitdoboz az ágyam fejénél az éjjeliszekrényen. Szabad délutánokon, amikor nem a szomszéd gyerekekkel ípiapacsoztam, fára másztam vagy kártyáztam, hanem a szobámban kedvenc kőrísfámat rajzolgattam, vízfestékekkel mázolgattam, babaszobát, bababútorokat csináltam bogáncsból, keménypapírból, az én rádiómból szólt a zene csak nekem. Fel-felfigyelve a szövegekre, azon töprengtem, hogy a viszonzatlan szerelem dalait miért inkább nők éneklik, a szerelmi vallomásokat meg esküdözéseket a férfiak. Vagy a szobám előtti kis teraszon a földön ülve, valamivel matatva focimeccset hallgattam, mint mindenki, és azon morfondíroztam, miért kell másodsor is játszaniuk a németekkel, ha egyszer már megvertük őket.

Volt a házban egy harmadik rádió is, a Laci bácsiék lakásában. Ők a konyhát használták hétköznapi ebédlőnek, a gyerekszoba volt a nappali, Misi és Judit ott tanultak, ott üldögélt a család, manikűrözött az unokanővérem, hallgatott rádiót, főleg rádiókabarét mindenki. Én este csak akkor voltam náluk, ha a szüleim elmentek valahova, és nem akartak egyedül hagyni a lakásban. Volt hajlamom vad ötleteim megvalósítására és titkos fiókok kikutatására. Talán az ötvennégyes vagy ötvenötös Szilveszterkor adódott úgy, hogy senki nem volt a házban, csak az unokabátyám és én. Ő nem szilveszterezett, mert egy januári vizsgájára készült, talán fiziológiából. Vállalta, hogy vigyáz rám. Kedves volt, pajtási, sosem fölényeskedett a gyerekekkel. A rádió szilveszteri műsorát hallgattuk, csak a rádió lámpája világított. Ha kérdezett valamit, csak aha-, ühüm- mel válaszoltam, nehogy a furcsán rekedt hangom, kiszáradt torkom eláruljon. Én iszonyú boldog voltam és örültem szenvedtem, és szégyelltem magam. Ő egy gyerekre vigyázott, én meg kétségbeesetten védtelennek, kiszolgáltatottnak és boldognak éreztem magam egyszerre.

Ötvenhat őszétől sokáig otthontalan voltam a házban. A szobámat át kellett engednem L.Gy.-nek és Líviának. Lívia már a kilencedik hónapban volt, nemsokára meg is szült, és a kis csecsemővel nekiindultak a határnak. Nekem az ablaktalan, sötét hallban nyitottak ki egy ágyat, de hosszabban kellett ott laknom, mint számítottam rá. A házunkat egy akna találta el. Gy. éppen a rádió mellett állt, a Szabad Európát kereste, amikor az akna becsapódott épp a feje fölött. Szerencsére egy hatalmas láda állt ott a padláson tele használaton kívüli vaslábossal, fazékkal, edényekkel még Csillebércekről. Ezt találta el az akna. A légnomástól

megemelkedett a tető, majd visszaesett a helyére, a szobám egyik fala kidőlt, a rádiómat egy repesz darabokra szaggatta. Unokabátyám végleg elment Amerikába.

Akkoriban csak néprádiót lehetett kapni, amelyen csak a Kossuth és a Petőfi szólt, de szerencsére egy rádiószerelő (teljes titoktartást kérve) néhány perces munkával átalakította világvevővé. Később még a Luxemburgi rádiót és az első Beatles számokat is ezen hallgattam.

Selyem nyakkendő

Második elején lehetett, amikor a Szent István térről az osztályunkat átkísérték fogorvosi vizsgálatra a Deák téri iskolába. Szép napos időben várakoztunk az iskola előtt. Kisebb csoportokban hangoskodtunk, nevetgeltünk. Hallom, hogy a fiúk Rajkról beszélgetnek. Áruló, kém, kétszínű, adta a nagy kommunistát. Én is beleszóltam a vitába: szerintem ez csak színjáték. Jól megverték, hogy hamisan valljon. Püff neki. A gyerekek tényleg eljár a szája, és ránk hozza a bajt. Szerencsére most nem ez történt. A felnőttek nem hallották, vagy úgy tettek, mintha nem hallanák. A gyerekek meg vagy nem mondták el otthon, vagy a szülők nem rohantak feljelenteni, talán csak összenéztek. Ne felejtsük el, hogy még csak negyvenkilencet írunk, és a Szent István téri iskola még egy éve egyházi iskola volt.

Én persze nagyozolni akartam, valami hatásosat, meglepőt mondani. Hallottam erről anyámékat beszélgetni. Ők azt hitték, úgy sem értem, miről van szó, és oda se figyelek. De mindenre figyeltem és mindent értettem. Még a rádióközvetítésre is emlékszem a bírósági tárgyalásról. Egy megtört hangú, megalázott embert beszélt, és szörnyű bűnöket vallott be, olyan nyelven, ahogy az ember nem beszél magáról. Még egy gyerek is hallhatta, hogy nem így valljuk be bűneinket. Ettől a csokoládéból ebéd előtt? Igen, olyan galád voltam, hogy már reggel kiterveltem, hogy megszegem az ígéretemet stb. Nem. Az ember ilyenkor inkább azt mondja, hogy nem akartam, de hirtelen rám jött az éhség, és ott volt a csoki az asztalon. Csak egy kicsit törtem belőle. De nem vette el az étvágyamat, azért még tudok ebédelni.

Persze nem könnyű lelkesítő szlogeneket hallgatni az egyik helyen, kijózanító szavakat a másikon. Ne higgyük, hogy a gyerek választ, és következetesen kitart az egyik vagy a másik mellett, de azt se higgyük, hogy feltétlenül megzavarodik. Feltéve, hogy nem nagyon erőszakosak vele. Velem nem voltak. Mindig olyan iskolákba jártam, ahol nem avatkoztak bele a gyerekek, a családok magánéletébe, nem dúlt a térítési düh, és anyámék sem akartak valamilyen világnézet felé terelni mindenáron. A gyerek ilyenkor képes az egészséges skizofréniára, bár néha összecseréli, mikor mit kellene mondania. Ez velem még egyetemista koromban is előfordult. A tudszoc szemináriumon, amikor a tanár a negyvennyolcas forradalmakat magyarázta, meg akarta értetni velünk, hogy a forradalmak nem csak a társadalmi formációk határán törhetnek ki, például a feudalizmus megdöntése céljából, hanem a kapitalizmuson belül is lehetnek polgári forradalmak. Nekem azonnal eszembe jutott, miért ne lehetne ez a szocializmusban is. Akkor nem kellene ötvenhatról annyit vitatkozni. Forradalom volt, a sztálinizmus ellen (inkább személyi kultuszt mondtam, akkor ez az eufémizmus járta) egy demokratikus szocializmusért. A szemináriumvezetőben megállt az ütő. Csak annyit jelzett, hogy talán nem itt kellene a tudományt átírni. Ne felejtsük el, ez a hrucsovi olvadás korszaka volt. A szeminárium végén bizalmasan megkérdezte egy-két csoporttársamtól, nem vagyok-e provokátor. Dehogy, csak önveszélyesen hülye.

Az ötvenes években is így volt. Irigyeltem azokat, akik különböző ünnepélyeken, november hetedikén, április negyedikén, az évvárón selyem nyakkendőt kaptak kiváló úttörőmunkájukért. Én is szerettem volna kapni. De közben pontosan tudtam, hogy az iskolánkba járó nagykuttyák gyerekei kapják mindig. Röhögtünk magunkban a minden reggeli zászlófelvonáson: Csapatvezető pajtás, Balogh János rajtácselnök jelentem, hogy az osztály a

zászlófelvonásra készen áll. Vakpali, vakpali mindent lát (Rákóczi induló). Közben megy fel a zászló. Bevonulás az osztályokba.

Pajtások, egy perc néma csönddel adózunk nagy vezérünk Joszip Viszarionovics Sztálin generalisszimusznak, a nemzetközi munkásmozgalom nagy vezérének tiszteletére. Csapat vigyázz, tisztelegj!

Zokogás és kuncogás. Gyász és megkönnyebbülés. Mindez egyszerre. Az egyik látszik, a másik nem, de mindkettő jelen van.

Rákosi pajtás születésnapjára ajándékot készítettünk. Ki fogalmaz jól? Ki tud rajzolni? Én vállaltam egy fogalmazást, és amikor készen lett, kiderült, hogy Gombos is írt, aki egyáltalán nem fogalmazott jól, de a papája építette ki az iskola rádióhálózatát. Az egyetlen maszek volt talán abban az időben, aki komoly állami megrendeléseket kapott. Úgy emlékszem, hogy az őszi mezőgazdasági kiállításoknak is dolgozott, talán a hangosító rendszerét építette ki. Autójuk is volt. Egyszer rácsapták az ujjamra az ajtaját. Rémesen fájt. Engem kedveltek, de ez a dolog elég átlátszó volt. Nyilván a szülők nyomultak, a gyereket tolták előre. Az ofő salamoni ítéletet hozott. Ülünk össze, és a kettőből írjunk egyet. Gombos aztán hétfőn bepanaszolt, hogy nem mentem át hozzájuk átdolgozni a fogalmazást. Én hiába mondtam, hogy nem is hívtak, intőt kaptam. Erre anyám annyira felháborodott, hogy bement az iskolába panaszt tenni. Ha a gyerek külön feladatot vállal és azt teljesíti is, ne kapjon intőt. Milyen dolog ez. Végül az intőt érvénytelennek tekintették és Gombos fogalmazása került az albumba.

Közben Gombossal mindig összenéztünk, és jót nevtünk, ha kiderült, hogy orosz vagy szovjet tudósok találtak fel mindent, a telefontól a dinamóig, a repülőgéptől a táviróig. Hazudjatok annak, aki el is hiszi. Családjaink között nem volt nagy különbség, hacsak az nem, hogy mi most deklasszáldtunk, ők most csináltak karriert. Nem politikait, de nyilván szükségük volt ilyen természetű felhajtóerőre is.

Hasonló zajlott ötvenhat után. Én nem lépek be a KISZ-be, nem támogatom az áruló Kádárt. De a barátnőmmel, akinek a szülei magas rangú funkciók voltak, és akinek ezért be kellett lépnie, sőt a kerületi KISZ alapító tagjai közé tartozott, elmentem néhány rendezvényre, ahol jól éreztem magam. Még ötvenhét május elsején is felvonultam velük. Nem volt kötelező menni, talán ezért volt kedvem. Emlékszem Marosán beszédére. Nagyon vörös volt az arca és nagyon fehér a haja. Úgy tűnt, hogy az álmosító ünnepi beszédek után hiteles akar lenni. Néhol hatásos volt, de többnyire inkább pojáca.

Aztán ötvennyolcban beléptem a KISZ-be. A neofiták göggyével egy-egy évfolyamtársam felvétele ellen szavaztam. Két évvel később már én voltam, aki az újabb neofitákat józanságra intette.

Aztán eljött az idő, amikor dönteni kellett. Amikor az egészséges skizofrénia ideje lejárt. Ez éppen a polgár és a tudszoc tankönyvek és kötelezők végigolvasása után történt. Mindig tudtam, hogy hazudnak gátlástalanul. De amit nem bocsátottam meg nekik, hogy visszaéltek az iskola mint intézmény tekintélyével. Amikor azt hittem, hogy történelmet tanulunk, az

nem volt egyéb, mint primitív, leegyszerűsített marxizmus szeminárium. A magyarral a fordítottja történt. Sosem tanultunk a tankönyvből, mindig csak a füzetünkből. Nem is nyitottam ki a magyartankönyveket soha. Az országos tanulmányi versenyre és a felvételire készülve olvastam először negyvenöt utáni szakirodalmat. Mellbe vágott a sok hülye ideológia, aminek semmi köze a művészethez, az irodalomhoz, csupa lehangoló, erőszakos, érdektelen indoktrináció, mellébeszélés, sunyi helyezkedés. Akkor tisztult le bennem az elhatározás, hogy a magam szemével akarok meggyőződni mindenről. Mindent át akarok magam gondolni, a saját nyelvemre lefordítani és a saját ismereteim közé illeszteni. Hiteles vélemény csak kemény szellemi munkával érhető el. Készen kapott tudás nem létezik.

Ezért nem lettem végül sznob sem. Semmilyen szimpatikus, ellenzéki, szellemi rangot kivívott nem hivatalos csoportnak sem hittem el soha semmit automatikusan. Mindig érdekelt, hogy min gondolkodnak, milyen tények birtokába jutottak, de csak azért, hogy átgondoljam, nekem mi a véleményem, szembesítsem a magam sejtéseivel, meggyőződésével. Míg ők még a nyolcvanas években is a marxizmussal bajlódtak, bennem már a hetvenes években kikristályosodott, hogy csak egy polgári demokrácia fogadható el, aminek persze semmi esélye sincs a mi életünkben. A szocializmusnak nincs elfogadható formája. Ez elméletileg is kizárt. Ez volt a meggyőződésem. Radikálisan baloldali német barátunk, Horst elég leckét kaphatott ebből akkoriban tőlem.

Ami az irodalmat illeti, semmi divatnak vagy kultusznak nem adtam át magam. Pl. Joyce-ban sem hittem automatikusan, hiába volt divat kultuszt csinálni belőle jobb körökben. Átverés vagy nagy mű az *Ulysses*? A Szentkuthy fordításából ezt nem lehetett eldönteni. Ezek nem egy ír-angol mondatai, túl barokkos, túl közép-európai. Kedvetlenül tettem le húsz-harminc oldal után. Egy megbízható pozitivistá angol monográfia jó lesz kiindulásnak, majd a korai, magyarra le sem fordított műve, a *Stephen Hero* 1904-ből, amiben már ott vannak az Ulysses alapmotívumai, szereplői. Egy ifjúkori írás többet elárul az író eredeti élményeiről, szándékairól, motivációjáról, mint a sokszorosan áttéles érett mű. A *Stephen Hero* nagyon szerethető volt, és sokszor nagyon direkt az Ulysseshez képest. Aztán az Ulysses eredeti szövege angolul. Nem lettem persze Ulysses-szakértő, de nem is ez volt a célom. Azt akartam tudni, mit gondoljak róla. És ez sikerült is.

Tanárként is hasonlóan dolgoztam. Minden korszakot, író, művet, amit tanítottam, alaposan feldolgoztam magamnak, mintha tanulmányt írnék róla egy szabad országban. Egy mondat sem hagyhatta el a számat az osztályteremben, amit át nem gondoltam, hitelesnek, igaznak nem tartottam, ami nem az én mondatom volt. Még húsz-harminc-negyven év után is hosszú órákat, napokat készültem minden, már sokszor tanított témára, mindent újraolvastam, újra átgondoltam. Izgalmas élmény volt megtapasztalni a szövegek jelentésének állandó mozgását az ember tudatában, ahogy mi és a világ körülöttünk változik.

E.-vel bejártunk a Petőfi Múzeumba T. Gy.-hez, K. L.-hez. Elvittem az akkor még kiadatlan teljes Ady levelezés már átgépett, dossziéba rendszerezett köteteit kettesével, hármasával. Minek ez magának?- kérdezte K.L. Egy tanárnak mindent kell tudnia. Mosolygott a naivitásomon. Ennyi munkát az ember legfeljebb egy tudományos karrierbe fektet – gondolta, de nem mondta ki hangosan.

Szomszédok

Csillebérc és a Rózsadomb is érdekes szociológiai tapasztalatokkal szolgált, amikor még azt sem tudtam, mi a szociológia. Persze ez minden településsel így van, ahol az ember él, felnő, ahol belülről és személyesen ismeri az embereket és az emberi viszonyokat.

A hasonlóság a két hely között szembeötlő volt. Itt is, ott is a régi és az új elit találkozott, élt egymás mellett. Az elvek szintjén ellenségek voltak, a valóságban kicsit másképp festett a viszonyuk. Aki a régi elitből a Rózsadombon lakott még az ötvenes években is, megtanult alkalmazkodni az új világhoz. Ha nem így lett volna, régen elmegy Nyugatra, kitelepítik, börtönbe csukják. Az öregek, a nagyszülők talán változatlanul őrizték a gyűlöletet, a kereső korúak inkább skizofréniában éltek. Nyilvános életük és a magánvéleményük között jelentős szakadék tátongott. Lenézték az új elitet, kibeszélték ízléstelen öltözködésüket, bárdolatlan viselkedésüket, arroganciájukat, kibeszélték az aszkétizmus látszata mögött rejlő mohóságukat, vonzódásukat a fényűzés iránt. Góggel és félelemmel nézték a felkapaszkodottakat.

A kommunista elit népi káderei az osztálygyűlöletet gyorsan elsajátították. Jót tett az önbecsülésüknek, hogy a náluk kifinomultabbnak tartott rétegeket megvethetik. (Behivatom a főmérnököt, jól ráordítok, hogy falféher lesz a réműlettől, aztán kizavarom.) Ugyanakkor igyekeztek őket utánozni. Titokban csodálták a szokásaikat, életvitelüket, modorukat, beszédstílusukat, igyekeztek hasonló bútorokat, berendezési és dísz tárgyakat, étkezésleteket beszerezni, mint amit náluk láttak. A polgári származású kommunisták, akik otthonról ismerték ezt az életformát, inkább puritánnak akartak látszani, és őszintén távol akarták tartani magukat a régi elitől, különösen, ha az antiszemitizmus árka is elválasztotta őket egymástól. A szegényebb sorból jött zsidó származású funkcionáriusok azonban a társadalmi felemelkedés természetes velejárójának tekintették, hogy a fényűzés most már az ő osztályrészük is, és más mintáik is voltak, mint a deklasszált szomszédaik. Inkább a korábban irigyelt gazdagabb rokonaik szokásait vették fel új helyzetükben.

Ahogy az évek teltek, úgy került közelebb egymáshoz a két réteg. Szokásaik, öltözködésük, modoruk gyakran hasonult egymáshoz. A deklasszált, de megkapaszkodott volt keresztény középosztály megtalálta a társadalmi kapcsolatokat az új elithez, hogy a maga szakmai boldogulását, gyerekei jövőjét biztosítsa. A funkcionáriusok életmódja pedig egyre inkább hasonult a régi rózsadombi elit normáihoz, különösen azoké, akik elegáns, sokszobás, tenispályás villákat kaptak az új rendszertől szolgálataikért.

Persze Csillebércet és a Rózsadombot más-más korszakban volt módom megfigyelni. Csillebérc negyvenhét és ötvenegy között az átalakulás idejét élte. A régi elitből többen ekkor döntöttek úgy, hogy nyugatra távoznak, az új elit pedig ekkor költözött be az elhagyott házakba, telkekre. A Rózsadombot ötvenegy után ismertem meg, amikor már nem volt nagy mozgás. Legfeljebb a beköltöztetett sokgyerekes proletár, lumpenproletár családok száma növekedett még némiképp. A mi osztályunkba is került egy ilyen lány, akit azonban

hamarosan el is vittek, mert kiderült, hogy a nevelőapja megerősöskolta. Tizenkét éves lehetett.

A mi házunk családi ház volt. Csak mi és Gy. bátyjának, Laci bácsinak a családja lakott benne. A két szomszéd ház, az előttünk és az utánunk következő azonban több lakásos villa volt. A tőlünk jobbra fekvőben a reprezentatív nagy lakásban új funkcionáriusok laktak, kispolgári zsidó családok megmaradt leszármazottai, akiket magukkal ragadtak a kommunizmus eszméi. A férfi kórházigazgató volt, az asszony a rádió egyik vezetőjének volt a személyi titkára. Öttagú volt a család, a szülőkön és két kislányukon kívül a nagymama és a cseléd lakott velük. A konyhájuk a mi teraszunkra nézett, így egész nap hallottuk, ahogy a nagymama és a cseléd a leghagyományosabb alá- és fölérendeltségi viszonyban végezték a házimunkát. Sokat köszörültük rajtuk a nyelvünket. A nagymama, a családfő édesanyja, egy teljesen megszokott polgári háztartást vitt a funkcionárius családban. A cseléd nagyságos asszonynak szólította, alázatosan a keze alá dolgozott, takarított, bevásárolt, a főzésben ő végezte a piszkos munkát, zöldséget, krumplit tisztított, habot vert, tésztát kavart, a befőzésnél órákig kavargatta a barack- vagy a szilvalekvárt. Terített, felszolgált az ételt. Tisztelettudó és dolgozó volt. A nagymama udvariasan, de határozottan szabta meg a feladatait, adta ki az utasításait, míg az ő része a munkából a kifinomultabb ismereteket igénylő tevékenység, a végeredmény színvonalának biztosítása volt.

Az apa, az igazgató főorvos a koreai háború idején jelentkezett a magyar orvos delegációba, amely a szegény koreai népet volt hivatott megsegíteni az imperialisták elleni háborúban. Amikor hazajött, áthívta Laci bácsit, hogy megmutassa, milyen ajándékokat, emléktárgyakat hozott magával. Egy koreai zászlót, Kim Ir Szen vörös selyemre festett portréját és a kitüntetését tette közszemlére nagy áhítattal. Napokig kacagtunk az agyalágyultságán. Legalább ne dicsekedne átszellemülten ezekkel a neveltséges trófeákkal. S. doktor jó illuziója volt annak, hogy ha az indoktrináció befogadása valakinek egzisztenciális érdeke, könnyen teljesen belebutulhat. Az emberi agy nem a megismerés, hanem a túlélés egyik leghatásosabb eszköze. Bár Laci bácsi szerint szegény sosem volt egy lángész, még a főorvossáig sem vitte volna, ha csupán a szakmai tudás és tehetség lenne a mérce. De legalább jó akaratú, a légynek sem ártó, békés természetű, jószívű ember volt. Az igazi hatalmat, befolyást energikus felesége képviselte, aki ideológiai szempontból kifejezetten militáns volt. Ő a cselédet is elvtársnőzte, és ugyanezt várta el tőle viszonzásképpen. Mondanom sem kell, hogy ez a fajta egyenlődség nem volt kedvére való, szívesebben dolgozott a nagymamával, aki a hagyományos alá-főlérendeltség jegyében viselkedett vele.

A ház földszintjén egy asszony lakott a felnőtt lányával. Ők a régi, már a házból, és talán az országból is eltűnt elit leszakadt ragadványai, távoli, szegény, lumpen, felkapaszkodni vágyó rokonai voltak. Kaméleon természetüknek köszönhetően ritkán mutatták ki a foguk fehérjét. Szemtől szembe mézes-mázosan viselkedtek, de amikor egy kis rés nyílt, amin előre nyomulhattak, nem haboztak. Így történt ez az ötvenes évek elején megjelent lakásrendeletet követően, amely meghatározta, hány személy számára jár egy szoba. Akiknél többlet helyiség mutatkozott, azt ki lehetett igényelni. Ők a mi lakásunkra vetették ki a hálójukat. Szerették volna a szobámat társbérletként kiigényelni. Rajta vesztettek, mert nálunk a két szoba hallra hárman voltunk, ami éppen a jogosultság alsó, még megengedett határa volt. A kérvényüket természetesen a tudtuk nélkül adták be. Mi csak a hivatalos döntésről, a kiigénylés

elutasításról értesültünk. Anyám nem volt szívbeteg számon kérni rajtuk a szemétségüket. Ők meg mézes-mázoskodva mentegetőztek. Ötvenhatban megint felélénkültek, de egy kis zsidózáson kívül másra nem futotta a képzelőerejükből.

A baloldali ház is több lakásból állt. Az emeleten lakott az egyik eredeti tulajdonos, aki egyúttal a ház tervezőmérnöke is volt. A földszinti, reprezentatív, nagyteraszos lakást ekkorra már három család számára darabolták fel. Itt lakott a házmester a három gyermekével és még két kisebb család. Az emeleti erkélyes öt vagy hatszobás lakásban eredetileg volt szalon, úri szoba (később tudtam meg, hogy ez a férfiak szalonját jelentette, ahol dohányozni is lehetett), ebédlő, két háló és egy dolgozószoba. Szerencséje volt az építésznek, hogy senkit sem költöztettek be hozzájuk. Ez azért volt lehetséges, mert ők már társbérletnek számítottak. A nagypapa volt az egyik bérlő, a lánya és a veje a két kislányukkal a másik. Az építész jóvágású, mozgékony, zömök, bajuszos úr volt, aki a keresztény kurzushoz alkalmazkodva maga is kikeresztelkedett, és egy mélyen vallásos katolikus asszonyt vett feleségül. Később özvegyen maradt. A lánya, akit elkényeztetett katolikus úrilánynak neveltek, egyetemre, szabadbölcészetre járt a műveltség, a társadalmi státusz kedvéért, nem kenyérkereső foglalkozás megszerzése céljából. Később hozzámment egy általános iskolai, meglehetősen jobboldali beállítottságú tanárhoz. Anyámmal igyekezett barátkozni, aki mint háztartásbeli sokat volt otthon. Neki mesélte el élete nagy titkait. Milyen nehéz volt a törvények szerint zsidónak számítani, miközben bigott katolikusnak nevelte az anyja. Egyik fél sem fogadta be. A zsidóknak katolikus volt, a katolikusoknak zsidó. Amikor ötvenhatban aknabelövés érte a házunkat, nem jött át érdeklődni, hogy vagyunk. Később azt állította, hogy a férje nem engedte, mondván, ilyen zavaros időkben nem szerencsés zsidókkal érintkezni. Anyám meghallgatta, de nem érezte őt magához közel, nem tartotta őszintének. Ha te magad nem tudod, ki vagy, senki nem fogja neked megmondani. Ha kíváncsi lettél volna, hogy vagyunk, felemelhetted volna a telefont.

Később is sok titkát elmesélte anyámnak. A kisebbik lánya születése után megszűnt a szexuális életük. Azt gondolta, hogy a férje impotens, míg kotont nem talált az aktatáskájában. Egy életvidám, jó humorú tanítónő sokszor meglátogatta és segített neki a gyerekek körül, a háztartásban, mintha egy készséges szegény rokona lenne a nagyasszonynak. Valójában a férje szeretője volt, akivel egy iskolában is tanított.

A földszinten lakó házmesterék igazi proletárcsalád voltak, dolgos, csöndes emberek. Keveset egrecíroztatták a csemetéiket, akik tisztelték a szüleiket, de keveset tanultak, annál többet játszottak, kártyáztak, sok-sok barátot fogadtak. Hétköznap délutánonként és nyáron szinte egész nap náluk vagy az emeleti barátnőmnél lógtam. A gyerekek a nyolc általános után szakmát tanultak. A középső, Kristóf nagyon szép, olaszos külsejű fiú volt, szabályos arccal, göndör hajjal, külsejéhez képest szerény, kedves, vidám természettel. Ötvenhatban elment Svédországba. Ott azonnal tanulásra fogták. Jómódú műszerész lett belőle. Amikor a hatvanas évek közepén hazalátogatott, született nyugati úriembernek hatott.

Az általános iskolában ötvenhatig még volt bizonyos elkülönülés a nomenklatura gyerekei és a többiek között, de ez inkább csak a tanítás utáni időre vonatkozott. A teremben, a folyosókon, az udvaron együtt játszottak a Váci utcai maszekok gyerekei az új elittel és a betelepített proletárokkal. A hazafelé úton és délután már nagyobb volt az elkülönülés. A jobb

családokból származók hazamentek, mert vagy az anyukájuk volt háztartásbeli, vagy együtt laktak a nagymamával, aki főzött a családra, vagy bentlakó cseléd várta őket ebéddel. A többiek ott maradtak a napköziben, az iskolában ebédeltek, tanultak, játszottak. A külügyesek délután már senkivel sem érintkezhetek. Ők kollégiumban laktak az iskola közelében, szoros felügyelet alatt. Tűszok voltak, amíg a szülei külszolgálatot teljesítettek a világ különböző részein. Csak akkor találkozhattak velük, ha szabadságra hazajöttek. Ilyenkor káprázatos és hihetetlen tárgyakkal, ceruzákkal, rádiókkal, táskákkal, vonalzókkal jöttek iskolába, amilyen csak a mesében létezhet, különösen, ha a nálunk kapható árucikkkel hasonlítjuk össze őket, a rádiókkal, amik nem rádióztak, a ceruzákkal, amiknek hegyezés közben állandóan kitört a hegyük, kaparták a papírt, a füzetekkel, amelyeken átütött a tinta, a gumilabdákra, amik olyan bűdösek voltak, mint egy olajos gépműhely.

Ötvenhat után a sztálinista elit és annak elzárkózó, ávosokkal védett legbelső körének apartheid mentalitása letűnt. Ha itt-ott személyükben ugyanazok voltak is a villák lakói, igyekeztek elvegyülni az értelmiségi elit között. Legalább is a Rózsadombon. Így lehettek a barátnőim a legkülönbözőbb sorsú és múltú családok gyermekei: budai úri lányok, egy horthysta katonatiszt lánya, volt sztálinista, később kádáristának is beváló magas beosztású funkcionáriusok gyereke, az ötvenes években kitelepített, ötvenhétben visszaköltöző osztályidegenek, vagy éppen ellenkezőleg, az úri negyedbe beköltöztetett proletárcsalád gyermeke, és így tovább.

Lassan kialakult egy jellegzetesen kelet-európai osztálynélküli tömegtársadalom, amelyet csak tovább erősített a nyugatról terjedő tinédzser szubkultúra társadalmi rétegeket összemosó hatása a maga látvány- és hangzásvilágával, öltözködési szokásaival, hajviseletével. Hogy mit jelent majd ez a jövő szempontjából, ki tudja. De az bizonyos, hogy az évezredes feudalizmusnak ekkor lett vége az általam megismert Magyarországon.

A szög

Nyolcadikban már magam mögött hagytam a fiúhajú lázadást, és lassacskán a nőiesség sem volt idegen tőlem. Akkor már két éve szerettem az unokabátyámat, de magam sem voltam ennek minden pillanatban a tudatában. Egy házban laktunk, nap, mint nap találkoztunk, beszélgettünk, a hétköznapi természetességével éltük egymás mellett a magunk egészen különböző életét. Ő egy harmadéves medikusét, én egy végzős nyolcadikosét. Úgy volt jó minden, ahogy volt.

Tudtam, hogy ő már szinte felnőtt, lányoknak udvarol, jár egyikükkel, másikkal, nem ritkán a húga barátnőivel. De ez nem foglalkoztatott, mert nem befolyásolta a mi kvázi rokoni kapcsolatunk bensőségességét. V. Judit például sokat volt akkoriban náluk. Barna, rövid hajú, kék szemű, érdes modorú, tetszeni, dominálni vágyó lány volt.

Hárman ácsorogtunk a konyhában, Misi, Judit és én. Beszélgettünk, ami Judit lehengető monológjába csapott át. Mindent megtett, hogy magára vonja a figyelmet, ő legyen a középpontban. Felpattant a konyhaasztalra, hogy ülve is egy magasságban legyen a mosogatónak támaszkodó Misivel, hogy lazán keresztbe vethesse a lábát, kivillantsa a térdét. Egy kiálló szög azonban felhasította a szoknyáját. Visszalépett a földre, hátra nézett, a szoknya fél tenyérnyi darabja ott lifegett a fenekén. Én olyan kárörvendő, éles nevetésben törtem ki, hogy mindketten dermedten néztek rám. Misi azonnal ajánlkozott, hogy hoz tít, cérnát. Te meg mit nevensz? Kár volt úgy megjátszani magad. Ez lett a büntetésed. Ezen már Misi is elmosolyodott. V. egy darabig idétlenkedett a varrogatással, de a felsőbbbsége léket kapott.

Később elgondolkodtam a magam spontán, de annál idétlenebb nevetésén. Rá kellett jönnöm, hogy a féltékenység és a káröröm törtek fel belőlem. Talán mégsem hagytam annyira hidegen, hogy Misi különböző lányokkal jár. Akaratlanul is elárultam magam, ami legalább olyan nevetséges volt a szememben így utólag, mint Vámos félresiklott fölényeskedése.

Judit varázsa azonban megtört. Nemsokára szakítottak. Megtapasztaltam, hogy a dolgok nem a mesék paradigmái szerint működnek. A gonoszkodás és a káröröm is elnyerheti méltó jutalmát, még akkor is, ha csak ösztönös. Milyen lehet, ha céltudatos? Persze csak ideig-óráig örülhettem a nem várt kedvező fordulatnak. Pár hónap múlva, ez év őszén Misi a maga fizikai valójában örökre kilépett az életemből. Az elvesztése volt az igazi kamaszkor kezdete. Évekre belezuhantam a saját lelkem bugyraiba, hosszú időre volt miben vájkálnom.

Akkor lett mindennapos olvasmányom a hosszú iskolai kényszerszünet idején, a kidőlt falú szobámból számúzva a bibliapapíron kiadott Ady összes.

Évekkel később beszélgettem Judittal. Azt mondta, hogy Misi akkoriban elég sűrűn váltogatta a barátnőit, nem tudott, vagy nem akart elköteleződni. Akkor délután a szakadt szoknyájában azt gondolta, hogy én leszek a következő. Csak nem ő is féltékeny volt, ráérezve kettőnk természetes meghittségére?

Judit később is hideg fejű, céltudatos nő volt. Filmrendező akart lenni. Tizennyolc évesen hozzáment egy befolyásos, koros férfihoz. El is érte a célját, de nem volt elég tehetséges és bátor, hogy valóban jelentékeny alkotó legyen. Viszonylagos fontosságra mégis sikerült szert tennie. A hatvanas-hetvenes években hosszabb ideig ő volt a filmszemle igazgatója, a legkisebb közös többszörös a hivatalos kultúrpolitika és az egyéni utakat járni próbáló szakma között.

Kora ősz, késő ősz

Az ősz ötvenhatban is szeptember elsején kezdődött minden iskolás számára, az én életemben azonban nagyobb jelentőségű volt minden korábbinál. Gimnazista lettem. A beiratkozás még a nyolcadikos évfázó után volt közvetlenül. Egy fiatalabb tanárnő rám néz, beírja a születési dátumomat. Még negyvenkettőben is születtek gyerekek? Furcsa kérdés volt, hiszen mindenki, akit beírt, negyvenegyben vagy negyvenkettőben született. Nyilvánvaló, hogy elhallgatott egy szót: zsidó gyerekek. Ezt a nevéből nem volt nehéz kitalálnia. Arra gondolhatott, ki volt az az örült vagy bátor nő, aki akkor zsidó gyermeket hozott a világra.

A nyár már a készülődés a jegyében telt. Megnövesztettem a hajam, nőies akartam lenni, néha még a fodrászhoz is elmentem divatos frizurát csináltatni. Akkor készült az a fénykép a nyári kis kosztümömben a rózsafa mellett, amire még Misi is azt mondta, hogy kész nő vagyok rajta.

A gimnáziumban végig hosszú hajam volt, de a nőiesség valahogy megint eltűnt a lázadás, a dekadensek és avantgárdok kultusza oltárán. Nem számít, hogy nézek ki, csak önmagam legyek. Ez sikerült is, nem is arattam számottevő, nekem fontos sikert a fiúk körében. Ha arattam is, olyanok szemében, akik intellektuálisan nem érdekeltek, ezért nem is figyeltem rájuk. És olyan jólesően fájó volt még sokáig az a régi reménytelen szerelem, amiből kultuszt lehetett csinálni. Egy vers, egy fénykép egy kis tokban mindig a kék köpenyem zsebében.

Aztán szeptemberben sok meglepetés ért. A régi osztálytársaim és a sok új lány mellett egy nagyon szuggesztív ofó várt ránk. Már az évnnyitón tudta a nevünket, és mindent, amit a jelentkezési lapból tudni lehetett rólunk. Első perctől lekötötte a figyelmünket azzal, hogy minden héten voltak közös programjaink. Egnapos túrák sok beszélgetéssel, játékkal, énekléssel, kiállítások. Megnéztük Ferenczy Noémi gobelinjeit az Erzsébet téren, az azóta régen lebontott Nemzeti Szalonban, művészfilmeket néztünk, az akkor bemutatott *Hannibál tanár urat*, amiben ráadásul egyik osztálytársunk is szerepelt. Az osztályfőnöki órákon izgalmas viták folytak, nem szólva a magyaróráról. Ti erről mit gondoltok, mi a véleményetek, szerintetek ez vagy az a figura, szituáció érthető, elfogadható, erkölcsös, visszatetsző? Szerinted miért? Állandóan bombázta az agyunkat, az ítélőképességünket, szembesített bennünket a megemésztetlen, átörökölt véleményekkel, előítéletekkel, vagy a tőlünk eddig mindig elvárt, szájkózott nézetekkel. Az ilyesmi lehangolta. Tessék gondolkodni, tessék érvelni, tessék felelősséget vállalni a kimondott szavaidért. Izgalmas és vonzó követelmények voltak ezek, személyiségfejlesztők, értelmiséggé formálók.

Emlékszem, ötvenhét tavaszán a Népszabadságban megjelent valami értelmiségellenes cikk a párt KB mellett működő szakértői bizottság tollából. Mondom a barátnőmnek, milyen ellenszenves hangú cikk ez. Persze, mert te értelmiségi vagy, innen az elfogultságod. Én értelmiségi? Kereskedők és iparosok gyermeke. Te már értelmiségi vagy. Akkor még egy éve sem voltam gimnazista. De igaza volt. Addigra kialakult az értelmiségi identitás bennem, és

ez nem is változott meg többé. Persze értelmiségnek lenni olyan, mint táncosnak vagy sportolónak. Ha napról napra nem teszel érte, már nem vagy az.

A kombinált szekrény kiebrudalása a szobámból és a nagy fekete könyvespolc megvásárlása két évvel később már csak az ezzel a változással járó külsőség volt. Szükségem volt a polcra, hogy tudjam hová tenni az egyre szaporodó könyveimet, de legalább annyira szükségem volt arra is, hogy aki belép a szobámba, lássa, kihez lépett be.

Ezután a nagyon markáns kora őszi után érkezett el október huszonharmadika, és kezdődött el az a késő ősz, amely felforgatta valamennyiünk életét. Ezen a napos kellemes keddi koradélutánon éppen angol óráról jöttem haza, és hallottam a villamoson és a Moszkva téren, ahol átszálltam, hogy mindenki menjen a Bem szoborhoz, tüntetés lesz. Kitört a forradalom. Hazaértem és mondom anyámnak, megyek a Bem szoborhoz, forradalom van. Nem mész te sehova, eredj a szobádba, és maradj nyugton. Neki arról, hogy meglódul az idő és történelem készül lenni, csak negatív tapasztalatai voltak. Nem csoda, hiszen ezerkilencszáztizenhétben született. Zsidó különben se menjen tömegbe, sose tudhatja, mikor uszulkan rá a szenvedély hevében. Déry is megkapta még aznap a Parlament előtt. Az összegyűlt tömeg lezsidózta, nem akarták meghallgatni, pedig nem volt moszkovita, mint Nagy Imre.

Így valóban szinte mindenből kimaradtam, kivéve azt, amit a rádió közvetített (köztük a SzER), az újságok megírtak, és amit az utcán, ha nagy ritkán Misivel vagy Gy.-vel kimehettem, a saját szememmel láttam. Gy. minden újságot megvett, még a nyilas lapokat is. Tudni kell, mit merészelnek ezek megint tizenegy év után.

Amit személyesen tapasztaltam: az utcaképet, a falragaszokat: *ruszkik haza. Magyar urán magyar kincs, másnak ehhez joga nincs*, Illyés versét, az *Egy mondatot*. Később a Kádár-ellenes vicceket: *Kik vannak a magyar kormányban? Kádár Apró Kis Vörös Dögei*. A szomszédok viselkedését. A belövés után a barátnőmet nem engedték át, aki szeretne volna tudni, hogy vagyunk. Ilyenkor nem jó zsidókkal érintkezni. A felkelőket a Széna téren, köztük iskolám nagyobb diákjai közül egyet-egyet. Az orosz tankokat a Mechwart téren, Misivel a sorban állást kenyérért, ahol mindenki az ENSZ-csapatokat várta, meg az aknabelövést, ami romba döntötte a szobámat. Meg a volt nagy kommunista Líviát és férjét, akik végül nekiindultak a határnak a csecsemő fiúkkal. Az ő döntéseiket, motivációjukat is tanulságos volt megfigyelni, megélni. Lívia sértett haraggal ismételte: ez egy fasiszta ország, innen el kell menni. Ebben benne volt minden csalódása az illúzióiban: a népi kollégiumban, a holnapra megforgatjuk az egész világot-ban, abban, hogy nincsenek többé faji és osztálykülönbségek, az egész szocializmusban.

Személyes tapasztalataim fontos szereplője volt L.Gy., Lívia férje, aki a Szovjetunióban élte meg Sztálin halálát, és a desztalinizáció kezdetét, és hazatérve a progresszívek közé tartozott. Melegszívű, kedves, bár tartózkodó fiatalember volt, és megvolt benne a méltóság és a bátorság az önálló gondolkodásra politikai tiszt létére is. Meg is választották a munkástanács elnökének. Katonáival a Rádiónál az ávósok ellen harcolt, néhány nap múlva az orosz katonák családjait mentette teherautóval a felkelők elől. Hagyományos értelemben nem lehetett nagy frontkatoná. Amikor belövést kapott a házuk, mindannyian lementünk a pincébe. Akkor már teljesen fölöslegesen, hiszen a robbanás után voltunk, de a háború elég közel volt ahhoz,

hogy még éljenek a beidegződések, ha lőnek, a pincébe kell menni. Anyámra rögtön rájött az epegörcs. Gyógyszer nem volt nála. Ki menjen fel a lakásba érte. Ott voltak a katonaviselt férfiak és egy aktív katonatiszt. Egyikük sem vállalta. Majd én felmegyek. A tiltakozásokat elengedve a fülem mellett minden félelem nélkül felmentem, lehoztam a Bilagitot, és mondtam, hogy fölösleges a pincében gubbasztani, mert fönn semmi riasztót nem tapasztaltam. Persze akkor még nem tudtam, hogy a szobám romokban hever.

November negyedik után megkeresték a bajtársai. Meg akarták győzni arról, hogy lépjen be az újonnan szerveződő karhatalomba, akkor nem számít mit tett az előző hetekben (munkástanács, Rádió). Ha nem lép be, letartóztatják, a katonai bíróság halálra is ítélheti. Nem akart Kádár ökle lenni és elárulni a forradalmat. Hősi halálra se vágyott. Nem maradt más út, mint nekivágni a határnak. Félév múlva az éjszaka közepén fegyveresek ébresztettek fel. Őt keresték. Távollétében halálra ítélték. Nem is látogathatott haza többé. Gy. csak külföldön találkozhatott velük, a lányával, a vejével (egyúttal unokaöccsével) és egyetlen unokájával. Egyszer New Yorkban is meglátogatta őket.

L.Gy.-t nagyon szerettem. Írtam róla egy fogalmazást is még abban a tanévben, ami *A kőszívű* parafrázisa volt 56-ra átírva. Ő volt Baradlay Richárd alteregója, és mint elbeszélő azon meditáltam, koherensek voltak-e a tettei, és megállapítottam, hogy a morális eszmék szempontjából feltétlenül. Az igazi Jókai hősök az életük kockáztatásával ellenségük családját is meg szokták menteni (Kárpáthy Zoltán a pesti árvíz idején Ridegváry Bence beteg lányát menti ki az összedőlő házból).

Ami számomra egyértelmű volt: az oroszok menjenek haza, legyünk semlegesek, mint a szomszédunk, Ausztria. A földet és a gyárat ne adjuk vissza, de legyen magántulajdon is. Legyenek pártok, de ne legyenek nyilasok. Nem kell a papok hatalmát visszaállítani. Mindszenty reakciós. Nagy Imre tisztességes, de politikusi képességei közepesek. Nyilván leképeztem Gy. nézeteit, aki nem rajongott a jugoszláv szocializmusért, inkább az osztrák polgári demokrácia híve volt, ahol a kisipart, a kiskereskedelmet védte a kormány a nagyok versenyétől. És nyilvánvalóan hatott rám L.Gy a tetteivel, a gondolataival, és voltak saját élményeim is, amik befolyásolták a véleményemet.

Aztán az oroszok visszajövedele, a város szétlövése. Fájdalmas volt végigsétálni, amikor már lehetett, a Nagykörúton. Volt évek óta egy kedvenc útvonalam. Végig a Mártírok útján, át a Margit hídon Pestre. A híd közepén a csodás kilátás a Dunára, a Várra, a Gellérthegyre, a Parlamentre. Ó lélek, ez a hazám. Végig a Nagykörúton a Nemzetiig, le a Dunáig a Rákóczi úton és a Kossuth Lajos utcán, séta a Duna parton a Kossuth hídig. Át Budára. Víziváros, Horvát utca, Mártírok útja, Mechwart tér, és haza. Néha a Nyugatinál ráfordultam a Bajcsy Zsilinszky útra, hogy meglátogassam szűkebb hazámat, a Szabadság tér és a Bazilika környékét. Most ezek a séták elkeserítőek voltak.

És Kádár. A sunyi árulása, a hétről hétre változó értékelése októberről. A forradalomtól az OSÉ-n át (Októberi sajnálatos események) az ellenforradalomig.

A többi pedig magántörténelem. A megrázkódtatás, hogy olyan sokan elmentek, akiket ismertem, szerettem, a szobám nélküli otthontalanság, magány, ami már egy igazi kamasz

magánya volt, aki képes önreflexióra, és hasonlelkeket keres és talál az irodalomban. Dante *Vita Nuova*-ja állt ehhez az állapothoz talán a legközelebb, amit akkor még nem ismertem. Termékeny állapot volt ez, kinyílt értelem, kinyílt lélek, kinyílt tudat a művészetekre, az emberi lét paradoxonaira, összetett érzelmek, élmények világára. Elsőnek ott volt mindjárt Ady. Még kora ősszel vettem az antikváriumban egy régi, háború előtti Ady összes bibliapapíron. Kis fekete könyv, a fedelén arany betűk. Számúzve a hallba és a konyhába, eleinte Líviáék, később a belövés miatt, ezt a kötetet olvastam egész nap. Ez volt az első igazi megrendülésem, amit írott szöveg idézett elő bennem. Felkavart és megerősített. Dacos volt és szenvedélyes, erős szavakkal szólt és olyan szenvedélyekről, amiket elhallgatni, szégyellni és rejtegetni valónak véltem addig. Vonzott a lapos és hazug normalitásnak az a gőgös, harcos és lázadóan dekadens megvetése, ami sütött minden sorából, az elszakadása a kiüresedett értékektől, egy igaz világ, új látásmód és saját nyelv megteremtése, ahol otthon lehet az ember. Vonzott ez a megalkotott világ, ennek a törvényei szerint élni és ítélni.

Ez a szenvedély az írott szó iránt aztán nem csökkent bennem soha többé. És még bővült is két újabb szenvedéllyel. Hamarosan rátaláltam a festészetre, és nem sokkal később a filmművészetre.

Kineret

Ötvenhat szeptemberében gimnazista lettem. Át tudtam érezni a pillanat jelentőségét, hiszen olyan sokszor hallottam anyám elvetélt vágyáról, hogy gimnáziumba írassák. Tudom, mennyire fájt ez neki egész életében, hogy mennyit harcolt később önmagával és a viszonyokkal, hogy visszaküzdje magát a jómódú középosztályba. Tudtam, hogy jelentős részben ennek a makacs vágyának köszönheti, hogy túlélte az emberirtást, és én azt, hogy megszülettem. De személyes motivációim is voltak. Nem voltam született eminens. Talán akkor sem lettem volna az, ha anyámék nem siettetik az iskolába küldésemet, és ha több hónapig nem vagyok beteg elsőben. Sok erőfeszítéssel és szenvedéssel járt, hogy később jó tanuló legyek, és még a származásom is előnytelen volt. Az orosz mindig a mentőövem volt. Oroszból mindig jó voltam. Bármilyen megbízhatatlan volt is a memóriám, oroszról évekre visszamenőleg minden szóra, kifejezésre, nyelvtanra emlékeztem. Jártam külön oroszra is, ahol a nagyokkal tanultam együtt. Utáltam az oroszokat, mint mindenki, mert örökké őket kellett dicsőíteni. Gyerekesen átlátszó propagandával etettek minket egész gyerekkorunkban. Tudtuk, hogy a propagandájuk azért lehet ilyen gyermeteg, ilyen átlátszó, mert megfélemlítésen alapul. Életveszélybe kerül, aki lelkesedni rest. De azt is pontosan tudtam, hogy sok tízezren az életünket köszönhetjük nekik. Mégiscsak ők szabadítottak ki a nyilas pokolból. Bár mindenkinek jobb lett volna, ha az angoloknak vagy az amerikaiaknak köszönhattük volna az életünket.

Humán tagozatra jelentkeztem volna, ha nem lett volna baj a származásommal. Milyen szép is lett volna angol tagozatba járni. De oroszra jelentkeztem. Arra számítottam, hogy oda nem lesz olyan sokszoros a túljelentkezés, több esélyem van bejutni.

Aztán alig kezdtük el a tanulást, jött a forradalom. Megszűnt a kötelező orosz, és vele együtt az orosz tagozat is. Humán osztály lettünk, latin, német és francia közül kellett két nyelvet választani. Szerettem volna franciás lenni, de Laci bácsi ragaszkodott hozzá, hogy a németet válasszuk. Máig sajnálom. A németet az orosz tanárunk tanította meglehetősen unalmasan, a franciát Szávai Nándor, a walesi herceg, a kiváló tollú fordító. Mindenki szerelmes volt belé. Én nem, de szívesebben jártam volna az ő óráira. Harmadikban elment vezetőtanárnak későbbi iskolámba, az akkor Apácainak, korábban Mintának, később Ságvárinak, majd még később Trefortnak nevezett gyakorlóba, és a csoportot a kis Möszió, alias Hársing Lajos vette át, aki a francia filmek magyar szövegének fordítójaként vált később ismertté.

A latint egy nyugdíjas, ősoleg bácsi tanította. Pontosabban, nem tudta, mi a tanítás. Felírta a táblára, hogy mit kell megtanulni. Ezt vélte tanításnak. I. Declinatio. Singularis. Nominativus terra, Accusativus terram, Genitivus terrae, Dativus terrae, Ablativus terra. Pluralis Nominativus stb.

Gőzünk sem volt arról, hogy miről van szó. Mi az, hogy declinatio, mi az, hogy első, mi az, hogy nominativus és így tovább. Ha nem tudott is oroszul, és nem tudta elmagyarázni, hogy a latin nyelvtan miben hasonlít az oroszra, amit már ismerünk, legalább elmagyarázhatta

volna, hogy főnevekről van szó. Hogy a latinban nem úgy ragozunk, mint a magyarban. Őt eset van, a ragok gyakran nem változnak, csak az előjárók. Például az, hogy földről, földtől, földből a latinban mind terra, csak egyszer *de*, egyszer *ab*, egyszer *ex* kerül elé. Vagy valami. De nem. Felírta a táblázatot. Ezt tessék megtanulni. Aztán a következőt, és így tovább. Később új tanárt kaptunk, de a latin iránti gyanakvásom sosem múlt el többé. Bár később szerettem volna önállóan is lefordítani egy-egy kisebb szöveget, olvasmányt, de a szórend, az egyeztetések, az összetartozó elemek felismerése, a kivételek, a mondattani szabályok akkor már olyan akadályt jelentettek, hogy sosem jutottam el olyan szintre, hogy ez sikerüljön.

Amikor a forradalom miatti hosszú szünet után januárban visszamentünk az iskolába, lehetett fakultatív tárgyakat választani. Köztük a hittant. A lázadás hozta ki belőlem, hogy zsidó hittanra jelentkezzem. Le akartam zárni a vallással kapcsolatos korábbi zűrzavart magam körül. Elsős koromban katolikus hittanra írtak be, de a zsidó kórházba vittek a skarlátommal. Most én döntöttem. Ha a barátnőmet nem engedték át hozzám ötvenhat őszen, mert ilyenkor nem tanácsos zsidókkal érintkezni, akkor én tüntetőleg zsidó hittanra megyek. Egy középkorú, nagyon intelligens és kedves rabbi tanított minket. Értett a gyerekek nyelvén. Minden nagyon érdekes volt, de nekem valahogy nagyon világi. A katolikus papoknál már maga a kenetteljes beszéd, a papi öltözet, a merev testtartás is jelezte, hogy itt nem hétköznapi dolgokról van szó. Az evangélikus vasárnapi iskolában pedig a bűn rettenetes büntetésével való fenyegetés érezte, hogy itt más világba léptünk át a hétköznapiakból. A zsidó hittanon nagyon emberi hangon nagyon emberi dolgokról volt szó. A rabbi leült közénk a padba, mi körülültük. Semmi fenyegetés, semmi keneteljeség, csak valami bölcs szemhunyorítás: emberek vagyunk, az isten bölcs nyugalommal figyelgyarlóságainkat, és tudja, hogy soha sem fogunk megváltozni.

Tulajdonképpen hiányoltam a tekintélyparancsoló távolságtartást, ami miatt az általam megtapasztalt katolicizmus és az evangélikus vallás olyan tiszteletet követelően idegen, rideg és félelmet keltő volt számomra. Ez a hittan az otthonosságánál, emberi bölcsességénél fogva rokonszenves volt és ezért meghökkentő és zavarba ejtő. Valahogy azt sugallta számomra, hogy lehet szeretni, lehet rácsodálkozni, de hinni nem kell benne. Hasonlóan éreztem magam, amikor Smúlikkal megnéztük a Chagall üvegfestményeit a jeruzsálemi Hadassah kórház zsinagógájában. Lábujjhegyen, néma csöndben léptem be, suttogva beszéltem. Smúlik hangosan rám szólt, ez nem keresztény templom, itt nyugodtan beszélhetsz. Így volt ez Eszti esküvőjén is. A meghívottak átkiabáltak egymásnak a terem egyik végéből a másikba. Futkostak le az alagsorba, ahol már a bálra, evés-ivásra rendezték be a helyiséget. Csend csak a Tóraszekrény kinyitásakor volt. Ahogy a Tórárt elzárták, ismét egy kulturházban vagy közösségi házban éreztem magam. Az, hogy a zsidó vallás lényege a családiasság, talán elmagyarázhatta volna a rabbi nekünk, ha megértette volna, hogy mi még ezt sem tudjuk. Én ezt csak a Smúlik szüleinél töltött Sabbatok, Pészachok alatt értettem meg már nagymamakoromban. Nem kell a valláshoz pap, középkorias áhítat, hatalmas székesegyház, orgona, közös éneklés, térdelés miegymás, mint a katolicizmusban és az azt utánozó európai zsinagógákban. Egy asztal körül a család, néhány sor a szent szövegekből, a körbe adott kalács, egy hörpintésnyi bor, egy csipetnyi só és keserű növény is elég. Igen, a szocializáció.

Nagyon mulatságos volt Ronival egy kézzel lábbal, magyarul, angolul, héberül megkísérelt beszélgetés a Kineretben (Genázareti tó) pancsolva. Azt próbálta elmagyarázni, hogy a

nagyon vallásos zsidók egy részével nincs minden rendben, csak kapni akarnak az országtól, de adni nem. Már kapiskáltam, mire gondol, és azt, hogy ájtatoskodik, imádkozik, ösztönös pantomimjátékkal jelenítettem meg: összetett kézzel, ég felé fordított szemmel. Roni a leghatározottabban tiltakozott: „Lo! Lo!” És ő is megmutatta, mire gondol. Két tenyerét felfelé fordította mellmagasságban, majd derékből gyors egymásutánban többször meghajolt, felegyenesedett, meghajolt, felegyenesedett. Nagyot nevettem, olyan pontosan idézte fel a mozdulatokat, amik számára az imát jelentették, hogy minden világos volt. Igen, két kultúra, két szocializáció. Ki mit ért imádkozáson úgy általában. Úgy általában nincs imádkozás. Minden kultúrafüggő.

Az is lázadás volt, hogy ha az orosz nem kötelező, akkor én fakultatív oroszra jelentkezem. Szerette őket a fene, de azért negyvenöt januárjában néhány jó pontot mégiscsak szereztem. Nem is szólva a sok sikerről, amit az oroszórákon arattam az előző években.

Ötvenhét őszén aztán visszajött a kötelező orosz, a németet abbahagytuk, a latin meg tovább vegetált. A fakultatív hittan is megszűnt. Angolt továbbra is magántanárnál tanultam.

Amikor az egyetemi jelentkezési lapok kitöltésére került sor négy évvel a gimnáziumba jelentkezés után, minden megismétlődött. Bár jeles voltam, és az érettségim kitűnő, esélyem se volt magyar-angol szakra bejutni. Igaz, hogy az angol tudásom meglehetősen hiányos volt, de ha nem így lett volna, akkor is irreális vágy lett volna a 8-10 angolszakos közé bekerülnöm. A 80-90 orosz szakos egyikének lenni már biztatóbb esélyekkel kecsegtetett. Pedig oroszul sem tudtam jobban, mint angolul. Sőt! Oroszul soha senkivel nem beszélgettem addigi életemben, az angolórákat pedig, ahová eleinte a barátnómmal, később egyedül jártam kilenc éven át, végigbeszéltem az élet legkülönbözőbb dolgairól.

Azért, hogy gimnazista lehessen, elfogadtam az orosztagozatot. Azért, hogy magyar szakos bölcsészhallgató lehessen, vállaltam az orosz szakot. És persze tetszett az orosz nyelv és imádtam az orosz irodalmat.

Télikabát

Kinőttem a télikabátomat tizenhat éves koromban. Anyám már nyáron kezdte gyűjteni rá a pénzt, lecsípni a kosztpénzből minden hónapban valamennyit. Szigorú beosztással éltünk. Fiam, ha egyedül maradsz, ki tudja húsz évre is, nem maradhatsz ellátatlanul. Ki kell jönnünk a fizetéséből, nem élhetjük fel a tartalékokat. Maguknak ruhaneműt nem vettek soha. Ott álltak a szekrényben az egy életre megvarratott ruhák minden szezonra, minden alkalomra. Két teljes ruhatár. Gy.-nek angol szövet öltönyök különböző színben, mintázattal és vastagságban, varratott puplingek és hálóingek, méretre készített cipők, kabátok. Amikor a hatvanas években meglátogatta régi barátja, akivel még a Krisztinavárosban csavarogtak gyerekkorukban, és aki közben egy több millió dolláros házban élt a Beverly Hillsen, medencével, japán kertésszel, minden évben új Cadillackel, elájult. Neked ennyi csináltatott öltönyöd van? Nálunk már csak a konfekció megy. A szabókat nem lehet megfizetni. Tessék, válassz egyet, amelyik tetszik, nekem úgy sincs hova fölvenni őket. És adott az amerikai milliomos barátjának egy méretre varratott angol szövet öltönyt ajándékba. Anyámnak a cseresznyefa kombinált szekrény másik szárnyában és a gardrób szekrényben álltak az angolos és franciás kosztümjei, kis kosztümök, selyemruhák, a kosztümökhöz varratott blúzok, szövet, szőrme, bőrberi kabátok a hozzájuk választott cipőkkel, táskákkal, kalapokkal. Én viszont kinőttem a télikabátomat, de könyvespolcra is nagy szükségem lett volna.

Tizenhat éves, keresse meg a zsebpénzét, flancolásra nem telik. Mindig volt tanítványom tizennégy-tizenöt éves korom óta, de legfeljebb a könyvekre valót tudtam megkeresni. Azt sem nagyon. Közben anyám kapott egy állásajánlatot, így pár évre elment dolgozni. Ez volt a szerencsém, mert minden héten kaptam pénzt ebédbefizetésre. A Lövőház utcai kis étterem sose látott, legfeljebb, ha a barátnőimet egyszer-egyszer elkísértem a társaság kedvéért. A heti ebédpénz könyvekre ment. Volt egy elárusító stand a Mártírok útján, ahol a néni már jól ismert, és hitelbe is odaadta a könyveket, sőt beszerezte azt is, amit nem lehetett kapni. A részleteket minden héten az ebédpénzből fizettem. A könyveket a háromajtós szekrénybe raktam. Már három sorban álltak, nehéz volt bármit megtalálni. Nagyon szerettem volna egy padlótól plafonig, faltól falig érő könyvespolcot.

Anyámnak sokáig nem tűnt fel, milyen gyors ütemben gyarapodnak a könyvek. A kombinált szekrény jó álca volt. Egyszer azonban csak számot kellett adnom arról, miből telik ennyi könyvre. Szerencsére a könyves néni megerősítette, hogy hitelbe kapom őket, és akkor fizetek, amikor tudok, így még évekig nem derült ki, mi is a pénzforrás.

Anyám, ha nem akart Gy.-vel vitatkozni, zálogba tette a brossát, amit sosem viselt, megvette a szükséges dolgokat, majd összespórolta a kiváltáshoz szükséges pénzt. Most ez nem volt szükséges, hiszen a pénz megvolt, de a két vágyam közül csak az egyikre. Anyám talált egy eladó 2m20X2m20-as barna tölgyfapolcot hátlemezzel egy újsághirdetésben, felhívta. Jó állapotban volt és nem is volt túl drága. Azonnal döntöttem, ez kell nekem, nem a téli kabát, csak szeretném, ha fekete lenne. Egy asztalos szétszedte, újrapácolta, összerakta. Megvolt

álmaim könyvespolca. Anyám kétkedve fogadta az ízlésemet, de beletörődött. Apámnak Lingel könyvszekrénye volt, minden elemén felnyitható, feltolható üvegajtóval. Neki az tetszett volna jobban. Abban nem porosodnak a könyvek. Persze, amikor el kellett hagynia a lakást negyvenégyben, minden bútor ott maradt, csak az én kis rácsos ágyamat vihettük magunkkal, de később már azt sem. Természetesen ott maradt a Lingel könyvszekrény is a könyvekkel, amiket apám gyűjtött. Sokat utazott, és a vonaton mindig olvasott. A művelődés vágya erős volt benne. Megvásárolta és elolvasta a magyar és a világirodalom klasszikusait. Amikor negyvenöt januárjában anyám felment a lakásba, már mindent széthordtak, a könyvszekrényt és a könyveket is.

Nagyon jól átvészeltém azt a telet a kissé kinőtt télkabátomban, a könyvespolc pedig még most is itt áll mellettem, rajta az akkor vett és azóta gyűjtött könyveimmel. Ez a világirodalom és a nyugatosok helye. Az azóta vásárolt, szintén fekete polcokon ott sorakoznak a szakirodalom kötetei, a modern magyarok, E. német könyvei, a fiam szakkönyvei és így tovább és így tovább. Még a nyaralónk, a kisebbik lányom lakása, a férjem egyetemi szobája, meg a pince is tele van velük. Mindez valahol az ebédjegyek és a kinőtt télkabát előtt kezdődött, valamikor ötvenhat kora őszén, amikor az antikváriumban megvettem Ady összes verseit bibliapapíron.

Balaton

Először életemben három éves koromban voltam a Balatonon. Anyámtól tudom, hogy a háború utáni nyáron pár napra lementünk Siófokra. Én csak arra emlékszem, hogy a vízparton homokozom, boldogan és elmerülten lapátolom a nedves homokot a vödörbe. Kis lyukakat ások, a lyukak aljában víz van, pedig nem is öntöttem bele. És akkor hirtelen egy korábban sosem látott nagy szemű zöld szörny hosszú vékony lábakkal ugrik elő valahonnan. Nekem úgy tűnik, hogy az egyik nemrég kiásott lyukból. A szívverésem is eláll a rémülettől, még sikítani sem bírok. Rohanok anyuhoz: egy nagy szemű rém, anyuuu. És borzasztóan ver a szívem. Nem kell félni, biztosan csak egy béka volt. A békák nem bántanak. Ő biztosan jobban félt tőled, mint te tőle. Menjél nyugodtan játszani. Én nem tudom, mi az a béka. Egyik lakásunkban sem láttam még ilyet, és a játszótéren sincs a homokozóban. Sosem hallottam, hogy léteznének. És többé semmiféle játékról sem akarok hallani egy olyan helyen, ahol nagy szemű szörnyek ugorhatnak elő váratlanul a homokból. Ha már pancsolni és homokozni se szeretnék, akkor tényleg nagy baj van.

Legközelebb tizenkét év múlva jártam a Balatonnál. Első végén Aligára kirándultunk az osztállyal. Ahogy a vonatablakból a fák között fel-feltűnt a tó vize, a túlparton a hegyek, ahogy szikrázott a fény, a víztükör szinte vakított, lélegzetelállító volt. Egyszerűen nem voltam felkészülve ilyen látványra, ilyen fényorgiára.

A kirándulás maga is jó volt, sokat és sokfélét játszottunk, énekeltünk, aligai indulót írtunk az egyik játékunkból, a szőláncból: *Kalap – palacsinta – Aladár - Rómeó és a madár, rikácsol most Aligán, lovagol tán a libán. Gyertek hát Aligáara taligán, Aligáara, tralla-lalla-lalla-la.* Elég szürrealistán és játékosan hangzott ahhoz, hogy kedvünkre való legyen. Az aligai induló később újabb indulókkal, átírt és kedvenc dalok egész sorával bővült, amit kultikus rendbe rakva énekeltünk vonaton, tábortűznél, bekerült a képes, rajzos, szöveges osztálykrónikába, elkísért bennünket az érettségiig, az osztálytalálkozóig. De mindez együtt sem múlhatta fölül az első igazi Balaton-káprázatot, ami ott ért Aligán. Nem hiába volt sokáig Egy az egyik kedvenc festőm. Azóta mintha megsötétültek volna a képei.

A második utáni nyár a nagyon várt visszatérés volt. Iskolai sátoztábor Világoson. Kábultan, bódultan szerelmes voltam a Balatonba. Semmi sem volt fontos, sem a jó társaság, sem az oldott hangulat, a tanárok együtt bolondozása a diákokkal. Csak a víz, a mindent átható fény, a távolból a levegőben úszó dalok, Celentano, Modugno, Valente, Paul Anka dalai. A világosi nyár maga volt a viszonzott, boldog szerelem.

Később még nagyon sok és szép hét, nap, óra kötött a Balatonhoz éveken át. Átkelés hajón, az északi part, Füred és Tihany, a Badacsony, sült fogas, halászlé, csavargások Dórával, első kedvesem, egyetem után egy hónap I.-vel és W.-ékkal, Magdi néni magánóvodája, Flóri

didergő lila szája, a halandzsa-német, amit a kislányok eltanultak az igazi német gyerekeket utánózva, családi kirándulások, nyaralás Almádiban. És az örökös vágy egy vízparti nyaraló után.

A hetvenes évek végén aztán felépült a Dunakanyarban a családi hétvégi ház. Vége lett a forró nagyvárosi aszfalton töltött nyaraknak. És a balatoni álmok is örökre szertefoszlottak.

Kossuth klub

Ötvenhat szeptemberében, amikor először léptem be az osztályunkba, nagyon sok rokonszenves lányt láttam magam körül, akikkel szívesen barátkoztam volna. Volt közöttük korábbi osztálytársam, mint Demeter Éva, de újak is, akik a Marciba (Marczibányi tér) jártak, vagy más közelebbi távolabbi iskolákba, a Mártírok útjára, a Medve utcába, a Fenyves útra, a Diana utcába, a Labanc útra. De voltak, akik a város határán kívülről, Budakeszről jártak be busszal, vagy Óbudán laktak az Árpád hídhöz közeli kis földszintes házakkal teli utcácskák egyikében, amelyeket oly érzéketlenül dózeroltak le a hetvenes évek első felében. Éppen, amikor az Árpádból eljövőben voltam.

Hamar kiderült, hogy sztárságomnak az orosz órákon vége. Volt egy szőke, keskenyarcú, kicsit furcsa tekintetű lány, aki egyszerre volt magabiztos és zavart. Ha felelt, kicsit mereven oldalra, hátra dőlt a felső teste, a nyaka is mintha mozdíthatatlanná vált volna, a kezét a combja előtt kifacsarva összekulcsolta, a szemét időnként behunyta az erőfeszítés miatt. Később kiderült, hogy a zavar egyik oka valószínűleg az volt, hogy nem szokott hozzá a feleléshez magyarul. A Gorkijba járt, ahol a magyar irodalmon és magyar történelmen kívül mindent oroszul tanultak. Ha a táblára fel kellett írnia egy matek példát, hiába mondta a tanár, hogy mondja hangosan, amit ír, nem tudta. Nem ismerte a magyar szakkifejezéseket. A számításokat, a szorzást, osztást is másképp végezte el, mint mi. A tanár furcsálkodva nézte egy darabig. Az eredmény jó, de nem tudom követni, hogy jött ez ki magának. Az egyik legjobb tanuló lett az osztályban, akinek a humán és a reáltárgyak egyaránt jól mentek. És oroszul anyanyelvi szinten tudott, jobban, mint a tanárunk. Talán csak negyedikben fordult elő az érettségire készülve, az ismétlésnél, amikor tételekből feleltünk, hogy egyszer-egyszer ellazsálta az órára készülést. Meg is örökítettük egy töri feleltét, amikor a katedra előtt, az osztálynak háttal, a derekát tekergetve próbálta a sűgást meghallani. Mikor tette be a török a lábát a Balkánra? A török a lábát... és csak nem értette az évszámot. Már ő is alig tudta visszafojtani a nevetést.

A következő évben a Kárpátaljáról érkezett Orsi, aki korántsem volt jó tanuló, de ukránul, oroszul, magyarul, ruszinul egyformán jól beszélt. Kérdeztem egyszer tőle, hogy milyen Moszkva. Azt mondta, sosem járt ott. Hogy lehet, hogy nem láttad az országod fővárosát? Zavarba jött, tudta, hogy semmiről sem szabad beszélnie, amit a Szovjetunióban tapasztalt. A végén csak kibökte, hogy engedély, útlevel nélkül még a szomszéd faluig sem lehet utazni. Kijevben sem járt soha. Ez később ismert tény volt, de akkor még nagyon kevesen hallottak róla. Elképesztő volt.

Szóval oroszból visszasüllyedtem a jó átlag ötösök közé, amit egyáltalán nem bántam, mert éppen kémiából és magyarból versengtem a legjobbaknak kijáró elismerésért. Aztán sajnos a kémia is ugrott másodikban, amikor a tanár valami különösen nehezett kérdezett és senki sem tudta. Néma csönd. A tanár vár, majd rám förmed gúnyosan: Na, te nagy Spira, most miért nem jelentkezel? Mit tetszik gondolni, miért nem, vágtam oda méltatlankodva, csípőre tett kézzel, mert nem tudom.

Ebből aztán akkora botrányt csapott, hogy volt ott minden, osztályfőnöki, igazgatói tetemre hívás. Én meg anyámat riasztottam, hogy ne hagyja ezt a szemétséget, hogy kipécéz engem, aki csendben ülök a helyemen, belém köt, megsért, és még neki áll feljebb. Végül kaptam egy intőt, de hallgatólagosan mindenki egyet értett azzal, hogy nem helyes fölényeskedve, sértőn provokálni a gyerekeket. Én pedig szent fogadalmat tettem mindenki előtt, hogy soha többé ki sem nyitom a kémiakönyvemet, ha megbukom is. És tartottam a szavamat. Az volt a szerencsém, hogy túl sokat tudtam már kémiából ahhoz, hogy meg lehessen buktatni. A pechem pedig az volt, hogy negyedikben ez a tanárnő vette át a fizikát, és akárhogy hajtottam, sehogy sem akart ötöst adni, pedig akkor már vérre ment minden osztályzat a felvételi miatt. Közölte, hogy nem bízik bennem. Aztán úgy látszik, az osztályozó konferencián mégis rábeszéltek, hogy ne rontsa le az átlagomat. Az érettségi szóbelin is attól tartott, hogy szégyent hozok rá, de nem tehetett mást, hiszen ötösöm volt, mint hogy az egyik legnehezebb tételt, az atomfizikát osztotta rám az elnökkel teljes egyetértésben. Anyám a büfében találkozott vele. Mondta, hogy reggel dühösen csaptam le a fizika könyvet, és azt mondtam, hogy csak atomfizikát ne, mert megbukom. A tanár nem szólt, csak elsápadt, de már nem tehetett semmit. Aztán atomfizikából olyan ötösre feleltem, hogy csak úgy szólt. Ez volt az, amit utoljára, aznap reggel ismételttem át. A könyv minden sora, mintha lefényképeztem volna, úgy állt előttem tisztán olvashatóan.

A tanár később megkérdezte, miért mondtad anyukádnak, hogy nem tudod az atomfizikát, hogy meg fogsz bukni, ha azt kapod? Nem tudom, valahogy ki kellett engedni magamból a feszültséget. Hát sikerült jól ránk ijesztened.

A sok szimpatikus lány közül jó néhány eltűnt az osztályunkból, mire a forradalmat követő hosszúra nyúlt szünet után újra iskolába kezdtünk járni. Aztán jöttek újak, Fónyi, Dóra, Orsi és mások, Viki pedig kimaradt második után, mert férjhez ment, szült egy kisfiút. Mire az én fiam megszületett hetvennyolcban, az övé már húsz éves volt.

Anna választott engem barátnőjének. Mindenkinek nagyon tetszett ez a barátság. Egy szőke, egy barna, a hajunk egyformára fésülve, magasságunk hasonló, véletlenül még a kabátunk is egyforma volt. A félénksége bizonyára abból is eredt, hogy a mamája rendkívül erős akaratú asszony volt, az egész családot kézben tartotta, a férjét, a fiát, a lányát. Az erőszakosságát nyugodt, józan, megértőnek, barátnak, őszintének látszó magatartásba csomagolta. Olyan volt, mint a bekrétázott lábú farkas a gidák ajtajában. Annának mindent el kellett mondania neki. El kellett hinnie, hogy ő a legjobb barátnője, akivel mindent megbeszélhet. Még a fiúját is, mondhatni, ő választotta a maga rafinált eszközeivel, nehogy egy magas rangú funkciós család ki legyen szolgáltatva véletlenszerű kapcsolatoknak. Amikor már odáig jutottak, hogy kis híján lefeküdtek egymással, az anyja tanácsát fogadta meg, a szexet csak elkezdni lehet, abba hagyni nem, még várjon. Később össze is házasodtak, majd el is váltak.

Nyilván a velem való barátságát is jóváhagyta, vagy lenyelte a békát, és kivárt. Mi vonzhatta Annát az akkori énemben? Talán a szabadság. Nem függtem senkitől, az életembe nem szólt bele senki. Anyám tudni akarta, hol vagyok, és este nyolcra legyek otthon, vagy ha később jövök, tudja, hogy mikor és miért. Ennyi volt. Ha nem engedett el valahova, akár magas sarkú cipőben is lemásztam a kőrifán az emeletről, átmásztam a kapun és elmentem. Még

hatodikos koromban egyszer elvert a teraszon a porolóval, hogy mindenki hallja, mert iskola után egy-két órát fecserészttem, sétáltam az utcán a gyerekekkel. Én is ordítottam. Hiába versz meg, akkor sem jövök haza. És így is történt. Nem is jöttem haza másnap sem és harmadnap sem három előtt. Azt akarta, hogy tanuljam meg, hogy szót kell fogadnom. Én meg azt akartam, hogy tanulja meg, erőszakkal nem megy velem semmire.

Lehet, hogy én valamiféle lázadás voltam az életében. Nem tudom, mert nem jártam fel hozzájuk, a nem tudom kiktől elkobozott Rózsadomb teteji tenispályás villájukba. A mamája kikérdezte mindennap, kivel volt, miről beszélgettek. Elmagyarázta neki, hogy az a polgári dekadencia, ami belőlem árad, régen túlhaladott. Lány korában neki is Karinthy *Cirkusza* volt a kedvence, amiben a főhős kisfiú a cirkuszi mutatványa végén, a létra tetején imbolyogva előhúzza a hegedűjét és eljátssza a melódiát, amit oly régen komponált, és ott motoszkált a lelkében. De ezen már régen túl van. Az ember kinő a kamaszkorból, és fontosabb dolgokkal foglalkozik. A polgári világnak vége, most a szocializmust építjük, amikor anakronizmus az, ahogy én élek és gondolkodom.

A mamája megtalálta a módját, hogy személyesen is találkozzunk. A férje volt a TIT főtitkára. Hozzá tartozott a Kossuth Klub is, ahol minden vasárnap délelőtt matiné volt. Ötvenhét telén, tavaszán, őszén egy Nyugat sorozat volt műsoron, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti. Délelőtt tízre mentünk, Anna, a mamája és én. Eleinte talán többen is az osztályból, sőt az ofőnk is. Nagy szolgálatot tettek nekem ezek a matinék. Nagyon sok verset itt hallottam először életemben. Annak, hogy nem azt mondom, hogy nagy élmény volt, az az oka, hogy bár neves szavalók, előadóművészek léptek fel, mint Surányi Ibolya, Mikes Lilla és mások, nem mondták igazán jól a verseket. Igazi élményt jelentő versmondást, ami felért a versolvasással, talán csak Latinovits-tól hallottam életemben. És talán Mensárost és Gábor Miklóst említhetem még, esetleg Berek Kati József Attila lemezének néhány részletét, pedig azóta szinte az egész termést ismerem, hiszen állandóan vadásztam a verslemezeket, később CD-ket mint magyartanár. Jordán versmondása unat, a régiek, Somlai, Básti, Ascher, Sinkovits túl bombasztikusak. Bár a Toldi Básti előadásában nagyon tetszett.

Szabó Lőrinc akkor tájt kapott Kossuth-díjat, a matinéjén ő is ott ült a nézőtéren. Iszonyúan sovány volt, sápadt, nehezen lélegzett. Amikor megtapsolták, felállt, meghajolt, hosszú, egyenes, kicsit zsíros, őszes haja az arca elé hullott. Nem sokkal később, még az év őszén meghalt.

Éppen a József Attila matinéra siettünk, amikor azt mondja Anna mamája, hogy ha a Babits műsor olyan nagy siker volt, a József Attilának még jobbnak kell lennie. Mi köze a kettőnek egymáshoz, kérdeztem felháborodva. József Attilának is jónak kell lennie, mert ő is van akkora költő, ha nem nagyobb, mint Babits. A mamája magyarázott valamit a magasabb szempontokról, aminek a lényege a jól ismert gyakorlat: mindent alárendelni a hatalmi érdekeknek. Jól emlékszem a felháborodásomra, arra, hogy mennyire idegen, sőt visszataszító volt számomra a gondolkodása.

Anna mamája mindig higgadt maradt. Szemben H. Gyuriéval, aki magas rangú funkci volt a BM-ben. Olyan magas rangú, hogy amikor Gyurit, aki szintén Gorkijos volt korábban, egyszer

a rendőrök leszedték a villamosról, mert a lépcsőn rollerezett (az egyik lába a lépcsőn, másik az úttesten, keze a fogózkodón, és azt játszotta két megálló között, hogy ő hajta lábbal, mint egy rollert, a villamost), azonnal elengedték, amikor megmutatta a titkos BM-igazolványát. Minket meg a frász kerülgetett, hogy most mi lesz vele. Egyszer voltam fent náluk a Kapás utcai lakásukban, de pár perc múlva egy élesebb megjegyzésemre a mamája úgy kirúgott, hogy közölte, a lábamat se tegyem be többé hozzájuk. Vidám kacagással távoztam. Anna mamáját azonban nem lehetett kihozni a sodrából. Ő mindig céltudatos volt, és hideg fejjel tette, amit kell. Hogy mit kell, azt mindig a rendszer érdekei és fenntarthatósága határozta meg. Ezért még rugalmasnak is volt mondható. Tehetséges manipulátor volt. Én azonban teljesen immunis voltam az ő céljaival, eszközeivel szemben. Rám semmilyen hatást nem gyakorolt a haragon és az elutasításon kívül.

Sógornője, aki akkoriban lett az iskolánk igazgatóhelyettese, és nem tudom miért volt hozzám kedves és bizalmas, holott nem is tanított, utalt rá, hogy Anna papája, de főleg a mamája milyen hidegen és érzéketlenül viselkedtek, amikor a férjét letartóztatták. Nem segítettek a családnak, sőt minden érintkezést megszakítottak velük. Amikor pedig a férjét rehabilitálták, mintha mi sem történt volna, ott akarták folytatni a kapcsolatot, ahol a letartóztatásakor abbamaradt.

Aztán ötvennyolc őszén ő sem bizonyult különbnek, mint a bepanaszolt rokonai. Amikor kedvenc biológiatanárunk, Hoffmann Gertrud egyik napról a másikra eltűnt az iskolából, volt képe bejönni az osztályba, és úgy tájékoztatni minket, hogy Hoffmann tanárnőt egy súlyos erkölcsi vétség miatt, amit a lakásán a diákjai ellen elkövetett, letartóztatták. Senki sem hitt neki. Tudtuk, hogy hazudik, és ennek más oka nem lehet, mint hogy politikai okokból vitték el. Volt képe bemocskolni őt, miközben mézes-mázosan megjátszotta, hogy bizalmas információt közöl, csak nekünk, mert szeret minket. Attól, hogy az egyik sztálinista kinyírja a másikat, egyik sem lesz emberebb a másiknál.

Annával mindig jóban voltam, de nem tekintetem őt első számú barátnőmnek attól fogva, hogy Krajcsovics Katival és a nála gyülekező társasággal szorosabban összebarátkoztam, később pedig Dóra lett a legjobb barátnőm. (Inkább egy hortysta katonatiszt és egy antiszemita keresztény középosztálybeli nő lánya, mint egy magasrangú kommunista funkcionáriusé?- kérdezem magamtól. Igen, mert a szüleink nem voltak hatalmi pozícióban, hogy erőszakot tegyenek a szabadságunkon. A magunk útját jártuk, szabadon kerestük önmagunkat, míg a funkci gyerekek, ha nem akarták elárulni szüleiket, belsővé kellett tenniük a nézeteiket, céljaikat, érdekeiket.). A hetvenes években egyszer összefutottunk Annával. Azt mondta, hogy annakidején szinte szerelmes volt belém, és nagyon fájt neki, hogy másokat választottam barátaimnak helyette. Talán azért nem vettem észre, mert nem értettem őt. Talán azért nem értettem őt, mert ő sem értette saját magát és a helyzetét. Még akkor is az anyját védte, amikor a hetvenes években talán a népesedésről, a társadalmi rétegződésről vagy a szegénységről szólalt fel az anyja egy nyilvános vitán. „Ha szabad kifejtennem a véleményemet ...” kezdte, de ekkor Sánta Ferenc állítólag közbeszólt „Önnek, asszonyom, ebben az országban mindent szabad.” Anna úgy érezte, hogy méltánytalan inzultus érte az édesanyját. Úgy tett, mintha nem tudná, hogy ez bizony így volt az elmúlt harminc-negyven évben. Úgy tett, mintha nem tudná, hogy az anyja foglalkozhat évtizedekig is bármilyen kutatással, a számokból, adatokból mindig azt fogja kiolvasni, elővezetni, amit

abban a pillanatban a politikai érdek megkövetel. Még ha véletlenül igaz is, ami mond, akkor is hiteltelen, mert nem a tudománynak és az igazságnak, hanem egy rögeszmének, egy hatalmi konstellációnak van elkötelezve. Az ő privilegizált szabadságnak ára volt, ez az ár a hiteltelenség. Mint ahogy ára volt annak a szellemi függőségnek is, ami őt az anyjához kötötte, és amitől felnőtt korában sem tudott elszakadni, bármilyen okos és tehetséges volt is. Nem vette észre, hogy minden gyerek időzített bomba egy funkci családban, és amit pusztán anyai szeretetnek gondolt, az legalább annyira egy időzített bomba eredményes és hosszú távú hatástalanítása volt. Ennek oltárán áldozta fel, hogy a saját fejével gondolkodjon, hogy önmaga legyen.

Ami pedig a Sánta mondatában rejlő, alig tetten érhető antiszemita felhangot illeti, az persze már más lapra tartozik, és nyíltan majd csak a rendszerváltás után fog artikulálódni.

Tatjana

Az ofónkkal heti hét óránk volt, hat magyar és egy osztályfőnöki. Hetente legalább egyszer egy nyaláb könyvvel érkezett. Megmutatta a most megjelent érdekesebb kiadványokat. Néha fel is olvasott egyik-másikból. Arra biztatott minket, hogy az intellektuálisan fontos eseményekről tájékozódjunk. Új filmekre, kiállításokra, színházi előadásokra is felhívta a figyelmünket.

Ofónk szerette kézben tartani a dolgokat, és szerette, ha egy központja van az osztálynak, ő. De ez nem így volt, mert Krajcsovics Katiban, aki szemben lakott az iskolával, erős versenytársra talált. Néha szünetben is kilógtunk, és felszaladtunk hozzájuk egy cigire. Az ő lakásuk volt a társaság centruma. A szülei kedves türelemmel fogadták, hogy az otthonuk átjáróház.

Katinál találkoztunk iskola után, vagy délután négyre, ötre visszamentünk. Fiúk, sőt férfiak is feljártak hozzá (mivel lányiskola voltunk, ez nem kis attrakció volt), kis szalonélet folyt náluk. Ott hallottam először egy kis önjelölt zsenitől ötvennyolc táján, hogy ebben az országban zsidó uralom van. Ez elképesztett. Szerinted, akkor miért volt nálunk vagy három házkutatás, miért kellett apámnak felszámolnia az üzemét, miért állítottak rá egy függetlenített párttitkárt, és miért vagyok én egyéb kategóriás, ami jelentős akadálya az értelmiségi pályának? Ha ez kivételezett helyzet, akkor kösz, inkább lemondok róla.

T. Gy. a kávéházi időtöltéseket vezette be körünkbe, amelyek a századelőn és a két háború között dívtak. Olyanokat, mint a szavak, nevek elrejtése mondatokban (rossz a koszt ó lány ide zsörtölődni jár csak az ember), sírfeliratok (Itt nyugszik Hatvany Lajos, Laci Lojzi, Loli, magyar, német, zsidó, báró, burzsuj, proli), a kínrímek, kecskerímek (olyanok ezek a kecskerímek, mint amikor a kecske rí: mek. Afrikában jártam kicsapongóban, megtudni, hogy milyen a) és más nyelvi játékok.

A Katinál felbukkanó férfiakra én semmilyen hatást nem tettem soha. Sértett kamasz vonásaim, a még mindig a magam reménytelen szerelmében fővő lelkületem, sokszor érdes modorom, inkább a dacot, semmint a tetszeni akarást kifejező öltözködésem, frizurám, mozgásom inkább riasztó volt, vagy lesajnálásra méltó a magukat kisszerűségükben is nagy Don Juanoknak képzelő narcisták számára, mint amilyen T. Gy. is volt.

Kati talán nem volt feltűnően szép, de nagyon vonzó, nagyon karcsú, szexepiles lány, és nagyon zabolátlan. Semmit sem tett a szokások és rend megszállottainak ínyére. De hangos vagy harsány lázadó sem volt. Ő egyszerűen csak másképp működött. Olyan volt kicsit, mint Éva az Utas és a holdvilágban. Ofónknek kétségtelenül zavarta a nevelési stratégiáját, főleg azzal, hogy legalább annyira érdekes volt számunkra, mint amivel ő akart hatni ránk. A konfliktusok növekedvén rávette a szülőket, hogy vigyék el másik iskolába. Egy ideig a Kaffkába járt, majd beadták egy bentlakásos iskolába, mert félték, hogy el fog zülleni. Debrecenbe, jó messze Pesttől az apácákhoz írták be. Szegény fuldokolt ott, de mivel szerette a színjátékot, eljátszott nekik is néhány meglepő szerepet, így valahogy túlélte.

Harmad-negyedéves koromra már kimásztam a második kamaszkornak ebből a lázadó, belülről építkező, a normalitást elutasító korszakából. Már ismét tetszeni akartam, mint régen, nyolcadikban. Hosszú hajamat fodrász tupírozta divatos kontyba, vettem egy pár csinos holmit. Egy alkalommal az Irodalmi Színpadon voltam a barátaimmal. Érzem, hogy oldalról valaki nagyon mustrál. Unott göggel odanézek: T. Gy. volt. Köszönt, én bólintottam, és visszafordultam a barátaimhoz. T. Gy. engem sosem érdekelt. A nagyok lehangolóan kisszerű utánezata volt, mégis elégtétel volt számomra, hogy felakadt a szeme. Ha kis kamasz békának nem tetszettem, most már leshetsz, és Tatjánára gondoltam, meg arra, hogy Anyegin is mennyire tipikusan férfi volt, és persze a narcista Don Juanok egyik archetípusa, de akinek azért voltak dimenziói.

Dóra

A gimnáziumi osztályfőnökünkkel az őszi, tavaszi több napos kirándulások mellett sok más közös programunk is volt. Talán második elején lehetett, hogy elmentünk a Központi Szabó Ervin Könyvtárba megnézni a francia impresszionisták kiállítását. Reprodukciós kiállítás volt, de így legalább nem volt akadálya egy nagyon gazdag anyag bemutatásának. Volt itt Monet, Manet, Bonnard, Pissarro, Renoir, Lautrec, Degas, Signac, Sisley, Seurat, Cézanne, Gauguin és mások.

Addig a festészet engem különösebben nem érdekelt. Megfestett irodalmat, történelmet, mesterkéltné életképek, portrék halmazát láttam benne. Tiszteletre méltó unalmat, ami nem nekem szól. Itt, a Wenckheim palota elegáns ívben kanyarodó lépcsőfeljárójában ütött meg először, hogy a festészet a színekről, a formákról, az életről, a szépségről szól, az alkotás és az egyén szabadságáról. Ilyen élmény ötvenhat késő őszén Adyt olvasva ragadott magával először, amikor megérintett az írott szó varázsa. És most az impresszionisták képeiben elmerülve ráéreztem a festészetére is.

Sétáim fontos része lett ezután a Kossuth tér, hiszen itt volt a Nemzeti Galéria akkoriban a volt Kúria épületében. Félórára is érdemes volt bemenni a Ferenczyket, a Rippliket, Egryket nézegetni, vagy a földalattival kiugrani a Szépművészetibe a franciák kedvéért. Sok-sok felfedeznivaló várt rám. Könyvesboltokban a nyugati képzőművészeti albumokat hosszasan lehetett lapozgatni: Gauguin, van Goghot, Kandinszkijt, Klee-t, Chagallt, Léger-t, a vámos Rousseau-t. Kijárni Szentendrére kiállításokra, az emlékházakba. Nagyon szerettem Vajda Lajost, az Európai Iskolát, Bálintot, Kornisst. Később Kondor Bélát, Csernust, Ország Lilit. Közben a régebbieket is felfedeztem, Giottót, Brueghelt, Boscht, Vermeert, van der Weyden női portréit, Watteau-t, Csontváryt és nagyon-nagyon Gulácsyt, a preraffaelitákat, de érdekes, hogy a szecessziót sokáig milyen undorítóan giccsesnek tartottam. Először inkább az építészet, Kós Károly fogott meg, aki nagyon hasonlított az általam kedvelt angolokra (Morris), aztán Lechner. A fauve-okat kezdettől fogva szerettem, főleg Matisse-t, és Tihanyit. Tihanyi Fülep-portéja az egyik kedvencem ma is. Mint ahogy Fülep korai, 1904-5 körüli publicisztikája szerintem a legjobb, és csak Adyhoz mérhető.

Amíg Krajcsovic Katival velünk járt, azok voltak a barátaim, akik nála összegyűltek, de miután elment, új barátot választottam. Ez annál is könnyebb volt, mert Dóráék később költöztek fel Pestre, így az osztályunkba is később érkezett. Barátságunk egyik szilárd alapja az volt, hogy nagyon közel laktunk egymáshoz, és gyakran együtt mentünk haza. A másik, hogy ő festőnek készült, és akkor már nekem az irodalmon kívül a festészet volt a legizgalmasabb. Barátságunk egyben lázadás is volt a szülők ellen. Az ő papája, aki szintén meghalt a háborúban, horthysta katonatiszt volt, az anyja keresztény középosztálybeli és antiszemita. Majdnem rosszul lett, amikor meglátott, legszívesebben azonnal kidobott volna a lakásból. Anyám sem rajongott az ilyen családokért kifejezetten, de Dórát azért szerette.

Középmagas, inkább alacsony, sötétbarna rövid hajú, nagy fekete szemű lány volt, kicsit rekedtes hanggal, nagyon finom hosszú ujjakkal. Amikor gesztikulált, nem a kezét, hanem az ujjait mozgatta, mintha puha agyagból akarná finom mozdulatokkal megformálni a mondanivalóját.

Barátságunk az egyetemi évek alatt is működött, bár az édesanyja utálata továbbra sem enyhült. Őt kicsit később vették fel festő szakra, mint engem bölcsésznek. A képzőművészetre nagyon nehéz volt bejutni. Ő persze minden kiállításról azonnal értesült, és gyakran együtt mentünk megnézni őket.

Már gimnazista korában járt rajziskolába, hogy jobban felkészüljön a pályájára és a felvételire. Sok önarcképet rajzolt, de én is modellkedtem neki. Egyszer még aktot is álltam a kedvéért. Dórának volt két bátyja. Az idősebb már nem lakott otthon. A fiatalabbik pedig éppen akkor jött haza és nyitott be a szobába, amikor Dóra az aktot rajzolta. De már igazi kis úriember volt, elnézést kért, és soha még egy fél mosollyal sem utalt erre a kis közjátékra.

Másodév utáni nyáron tettünk egy közös lengyel körutat: Prága, Wroclaw, Gdansk, Gdynia, Varsó, Krakkó. Ekkor voltam életemben először külföldön. Nagyon nagy élmény volt. És nemcsak a látnivalók, sokkal inkább az emberek, az információk miatt. Nagyon sok kedves, szép, intelligens lengyel fiúval ismerkedtünk meg, akik, amikor megtudták, hogy magyarok vagyunk, boldogan kísérgettek minket egész nap. Amit a lengyel 20. századi történelemről mondtak, az nekünk mind új volt, legyen az a Honi Hadsereg (bár ezt már Wajdából, a Hamu és gyémántból tudtuk), a londoni emigrációs kormány, a második világháborús hadszíntereken az angolokkal szövetségben harcoló lengyelek, az angolok árulása, ahogy eladták szövetségüket Jaltában az oroszoknak. Akár Katyn, és az oroszok árulása a varsói felkelés idején (ölbe tett kézzel várták, hogy a lengyelek kivérezzenek). Akár a közel múltól volt szó: a munkás sztrájkokról, vagy arról, hogy náluk a parasztokat nem hajtották be a téeszekbe. Még oroszul is hajlandók voltak beszélni a kedvünkért, angolul keveset tudtak, franciául egyáltalán, így végig én voltam a tolmács. Életemben először voltam rákényszerítve, hogy idegen nyelven kommunikáljak. Ez is nagyon jó tapasztalat volt, és persze a beszédkészségem is sokat fejlődött. Egyszer összefutottunk egy magyar lánnyal. A szokás hatalma, hogy három-négymondatonként fordítottam Dórának a beszélgetésünket, ahogy megszoktam. Egy negyedóra múlva szólott: Nem kéne magyarról magyarra fordítanod. Miért nem mondtad hamarabb? Kíváncsi voltam, mennyire vagy megbízható tolmács.

Itt láttam először avantgárd egyházi, pontosabban vallásos művészetet. Az egyházak nálunk még az államnál is konzervatívabbak voltak, úgyhogy ez is meglepett. Rajongtak Wyszyńskiért, akit a lengyel másként gondolkodás egyik vezéralakjaként tiszteltek. Nálunk ilyen elképzelhetetlen lett volna. Ha eszembe jut Mindszenty és az ötvenhatos beszéde, elkedvetlenedem. Lám, szocializmusból és katolicizmusból is többféle van. És a lengyelek mennyivel szabadabbak, bátrabbak, modernebbek. Ők meg minket csodáltak ötvenhatért. Ezután már tudatosan figyeltem a lengyelekre. Volt is miért. Amikor már a szállodákban rendszeresen meg lehetett venni a külföldi lapokat, én a Time Magazint olvastam. Ott nemcsak politikáról lehetett tájékozódni, hanem például Grotowskiról, és a kegyetlen színházról is ott olvastam először.

Dórának talán a harmadik évben sikerült bejutnia a főiskolára. Szerencséje volt, mert Bernáth osztályába került, aki hagyta a fiatalokat a maguk útját járni. Szép főiskolai évek vártak rá. Még a végzés után két évvel is bent maradhatott, volt műterme a főiskolán.

Talán, amikor egyetem után férjhez mentem, és három év alatt két gyermekem született, és nekem már másról szólt az életem, akkor lazult meg egy kicsit a barátságunk. Később Amerikába ment, Los Angelesben él, kiállít. Nyolc-tíz éve itthon is bemutatta a műveit. A megnyitóra az édesanyja is eljött, a fiai támogatták. Köszöntem neki, de nem vett észre. Ő a Vera, tudod, magyarázta neki Dóra. Ő azonban semmire sem emlékezett, de ugyanolyan undorral nézett rám, mint mindig.

Hold utca

A minap a Hold utcában jártam. Forgalomból kivont ezresek akartam beváltani, amelyek ruhazsebekből, táskákból, innen-onnan kerültek elő az utóbbi hetekben, hónapokban. A Nemzeti Bank új épületébe, a Hold utca hétbe kellett mennem. Az Astoriától gyalog jöttem a Bajcsy Zsilinszky út nyugati, délelőtti árnyékos oldalán, majd átkelve a zebrán, egy pillantást vetve a bezárt, felújítás alatt álló Toldi mozira, amely a gyerekkoromban City névre hallgatott, a Bank utcán folytattam az utamat. A cukrászda, ahol egy-egy gombóc fagylaltot vettünk titokban ebéd előtt, ma is ott van a régi helyén. Kicsivel odébb ráismertem az üzlethelysége, ahol Schiller Judit nagyszüleinek esernyőboltja volt. A másik oldalon azonban nem találtam a kis trafikot, ahol stollwerket és fruttit vásároltunk, de még csak üzlethelysége emlékeztető bejáratot sem láttam sehhol. Hová lett a trafikom? A sarkon ott a patika, csak most Szűz Mária névre hallgat. Vajon háová lett a Zoltán-család? Talán megvannak, csak senki sem folytatja a patikus mesterséget. Átnéztem a másik oldalra, ahol valaha a piszkos tér állt a hintával és a homokozóval. A lebontott régi házunk és a szomszéd ház helyére felhúzott, az egész tömböt betöltő épület hosszanti homlokzatához komponált díszkertet találok a helyén, apróbb és nagyobb bazaltkövekkel kirakott díszburkolatot, a szökőkúthoz sugár alakban futó díszösvényekkel, jól ápolt fűvel, bokrokkal, fákkal. A régi piszkos térből csupán egy fa maradt a helyén, az, amelyik akkoriban a homokozóra vetette árnyékát.

Befordulok a Hold utcára. Egy hatalmas daru foglalja el a hármas és az ötös számú ház előtti járdát. A homlokzatot már szépen felújították. Szálloda épül a két ház összenyitásával a mögöttük húzódó telken, ahol a harmincas években még egy kis zsinagóga is állt az udvaron. Az ötös számú ház nevezetes volt számunkra Dórával. Egy kis romantika és egy kis csíny kötődött hozzá. Harmadikosok lehettünk, amikor Vas István *Elveszett otthonok* című önéletrajzi írását olvastam. Akkoriban jelent meg, bár a kézirat már a háború alatt elkészült. Radnóti még olvasta két munkaszolgálat között. Emlékeztet is az *Ikrek hava* lírai, mégis fegyelmezetten szerkesztett karcsú prózájára. Az *Elveszett otthonok*, akkor harmadikban még nem tudhattuk, a Nehéz szerelem előhírnöke volt. Sok részlet csak a későbbi kötetekben fog kiteljesedni. Így van ez a számomra legkedvesebb oldalakkal, a Hold utca öt leírásával is. Etivel, első feleségével, nagy szerelmével, több versének ihletőjével lakott itt a harmincas években. Eti mozdulatművész volt, Kassák nevelt lánya, édesanyja Simon Jolán előadóművész, akire emlékszünk *A ló meghal, a madarak kirepülnek*-ből, ahol „*fekete gyémántok voltak befalazva az arcába s 3 gyereket cepelt ... és azt mondta elmész Kasikám és én kiszáradok a pódiumon*”. A fiatal József Attila pedig azt írta róla, hogy: „*Egyszer, ha nem veszi észre, // nézzetek arcába hosszán, // magános férfiak gondolták ki, // amikor én még futballoztam. // Élete: peng a levegőben, // borítsátok be nagykabáttal, // sosem szavalt még verset tőlem, // sűröl, szalad egy könyvállvánnyal.*”

Eti Bartók zenéjére komponált különös, modern táncokat adott elő, amelyeket a fiatal pesti értelmiség elismeréssel és lelkesedéssel fogadott. Lakásuk a Feszli Frigyes által tervezett ház első emeletén volt, itt volt Eti tornaterme is, ahol gyakorolt, és a tanítványait fogadta. A homlokzat egyes elemei és a kis erkély, a könyv tanúsága szerint, sevillai, granadai mór-

moriszkó-zsidó hangulatot keltett akkoriban Vas Istvánban. Az erkély előtt vadgesztenyefa állt. Azt már a későbbi kötetekből tudjuk, hogy Radnóti és Fifi gyakran megálltak alatta. Felszóltak értük, lehívták őket egy kis sétára, kávéházi csevegésre vagy felugrottak hozzájuk egy rövid látogatásra.

A Hold utca nekem ezt a hangulatot is jelentette, nemcsak a gyerekkoromat, a hintát, a piszkos teret, Helgát, a létrás barátnőmet, a homokozót, Schiller Juditot, Annát, és oly sok más emléket. Jelentette Etit, a dél-spanyol homlokzatot, a bús donnát a barna balkonon. A mozgásművészetet, Radnótit, Fifit, az *A' la recherche*-et, a *Gyertyaszentelő elégiát*, az *Egy szerelem három éjszakájának* költőjét és szerelmét, a Befejezetlen mondat, de főleg a Fábry-film szerelmespárját, a kommunista mozdulatművész-lányt. És jelentette azt a barna cserépkályhát, ami a valóságban is befűtötte a lakást, és aminek a felső harmada az utcáról is jól látható volt még az ötvenes évek végén is.

Dóra osztozott velem a könyv hangulata iránti lelkesedésben. El-elsétáltunk együtt a Hold utcába, felnéztünk az erkélyre, a gesztenyefa koronájára, odaképzeltük Etit, Radnótit, Fifit, és megelevenedett előttünk egy valaha létező európer, polgári, értelmiségi Pest. Persze tudtuk, hogy ez már akkor is pusztulófélben volt, és éppen egy borzalmas kataklizma felé tántorgott a civilizáltnak hitt Európával együtt. Az ötvenes évek végének szürke, fantáziátlan állami jobbagy világából visszatekintve még ez a megállított pillanat is ígéretesen szépnek, gazdagnak tűnt a visszafordíthatatlannak és meghaladhatatlannak tudott jelenünkhöz képest.

Aztán egyszer csak gondoltunk egyet. Levelet írtunk a lakás tulajdonosának, hogy ne merje a barna kályhát lebontani, mert az régi idők és nagy emberek tanúja. A nyomaték kedvéért többször is bedobtunk a lakás ajtaján ilyen tartalmú leveleket. Egyszer ki is nézett egy idősebb úr, és biztosított bennünket, hogy ismeri a lakás történetét, és vigyázni fog a kályhára.

Évtizedekkel később egy interjúfilm készült Vas Istvánnal. Ebben említette, hogy két fiatal lány levelekkel bombázta a Hold utcai lakás tulajdonosát, hogy őrizze jól a barna cserépkályhát. Vas István nem tudta, hogy a két lány közül az egyiket ismeri is személyesen.

Az ezresekét beváltva elsétáltam újra a Hold utca öt előtt. A járdán álló daru miatt csak az úttesten lehetett közlekedni. Felnéztem az első emeleti erkélyre, a homlokzat Dávidcsillagaira, a gesztenyefára, benéztem az erkélyajtón. Láttam a frissen festett hófehér falakat, a cserépkályha hűlt helyét.

A légkondicionált szállodai szobából a délutáni napfényben a budai hegyekre pillantó látogató nem tudhatja majd, hogy állt ott egy barna cserépkályha, régi idők tanúja, nem tudhatja, hogy kik néztek ki az ablakon a budai hegyek felé, ki állt meg a gesztenyefa alatt, hogy felszóljon az emeleten lakóknak, régen, az egyre távolodó huszadik század harmincas éveiben.

Ganajtúró bogár

Az érettségim kitűnőre sikerült. A felvételim jól, de nem kiemelkedően. Előfelvétellel vettek fel, ami azt jelentette, hogy egy évig dolgoznom kellett az egyetem megkezdése előtt. Ideológiai okokból fizikai munkát vártak el tőlünk. Közben pedig heti rendszerességgel foglalkozásokra kellett járnunk munka után. Szerencse, hogy a jegyzetellátótól, ahol munkát kaptam, az egyetemig tíz perc séta sem volt a távolság. A mi csoportunknak B. L. tartotta az órákat. Ő a régi magyar irodalommal foglalkozott, és bennünket is ezzel untatott. Minket sokkal jobban érdekelt a modern irodalom, mint az, hogy a Balassi szövegeknek hány kiadásuk volt az elmúlt négy száz évben. B.L nem sokat értett a modern irodalomhoz, talán a népieket ismerte némiképp, minket meg elkényeztetett, sznob polgároknak nézett. Később, első-, másodéven megkedvelte a csoportunkat, sokat kirándultunk vele régi magyarok nyomában, például a Zemplénbe, Vizsolyra, a Károlyi Biblia kedvéért. Borozgatni, udvarolni, tréfálkozni, énekelni nagyon szeretett. El is vette később az egyik népi káder évfolyamtársunkat. Még engem is megtanult méltányolni: Spira, neked jó rendszerező elméd van. Kár, hogy nő vagy, mert így nem lesz belőled semmi. Az elfogadás jele volt, hogy nyers volt és tegezett. Ez persze nem volt kölcsönös.

A munkahelyet Kovács Lajos segítségével szereztük. A Váci utca déli részén működött egy lakóház földszintjén a jegyzetellátó vállalat, ahol napi nyolc és fél órát kellett dolgoznom. Valójában kilencet voltunk bent. Az ebédszünet ugyan járt nekünk, de nem számított munkaidőnek, szombaton pedig egykor haza mehettünk. Hétfőtől péntekig pedig reggel héttől délután négyig dolgoztunk.

Eleinte olyan lassan telt az idő, hogy tízkor már legszívesebben megszöktem volna. A téli hónapokban a napot sem láttunk, mert hétkor még, négykor már sötét volt. Én a könyvkötőben dolgoztam. Az ötemeletes ház udvarára nézett a műhelyünk, így még az ablakon át sem láttunk napfényt, mert az udvar is örökös homályba burkolózott.

Az első hetekben meg kellett tanulnom az összes ott végzett betanított munkát. Hozzánk a szomszédos műhelyből, a nyomdából érkeztek targoncán az ívek, amit a hajtogató gép negyedelt. A gépből kivett íveket kellett összeállítani. Ez azt jelentette, hogy a négyfelé hajtott külső ívet (1-4. és a 13-16. oldal) a belsővel (5-8. és a 9-12. oldal), egyesíteni kellett. Ez úgy történt, hogy a külső ívet a balkéz hüvelykujjának egy mozdulatával közepén fel kellett nyitni, és jobb kézzel közé kellett dobni a belsőt. Ha a jegyzet száz példányban készült, akkor ezt a mozdulatsort százszor kellett megismételni. Ha a jegyzet mondjuk százhuszonnyolc oldalas volt, akkor nyolcszáz mozdulattal állt össze a jegyzet.

Normában dolgoztunk. A kötészet művezetője osztotta el és felügyelte a munkát. A nála vezetett ívre kellett bejegyezni az átvett és leadott munkadarabok kódszámát és mennyiségét. Eleinte, míg a fogásokat még nem gyakoroltam be, elég lassan ment a munka, de aztán beidegződtek a mozdulatok. Gyorsan dolgoztam és pontosan. Azt gondoltam, az a dolgom,

hogy a legtöbbet hozzam ki magamból, de tévedtem. Az asszonyok rám szóltak, hogy vegyek vissza a tempóból, mert felverem a normát. Én a tanév végén elmegyek, de ők még éveig itt maradnak. Senki sem akarja kihajtani magát. Nekik családjuk van, otthon még sok munka, család, gyerekek várják őket. Lassabban dolgozni sokkal fárasztóbb volt, de meg kellett értenem, hogy igazuk van. A szép eszmék a munkásosztály öntudatáról a valóságban egészen másképp festettek, mint a szocreál regényekben és a propagandában.

Persze a fizikai munka azért nem volt teljesen új nekem. Nyaranként többször is elmentünk dolgozni a barátnőimmel. Nem is annyira a pénzért, mint inkább az elfoglaltság, az élettapasztalat, a családtól való függetlenedés kedvéért. Egyik alkalommal a budakalászi textilgyárban dolgoztunk. Először nyolc, majd mikor rájöttek, hogy kiskorúak vagyunk, hat órát álltunk gumicsizmában, védőkötényben és kézvédő kesztyűben a hajtogató gép mellett. A fehér vásznat, ami a gépen folyamatosan haladt, vizsgáltunk végig, vannak-e rajta foltok. Minden foltnál meg kellett állítani a gépet és a szennyeződés természetétől függő vegyszerrel és súrolókefével ki kellett tisztítanunk. Ha eltűnt a folt, haladhatott tovább a gép. Ott az volt a szokás, hogy az asszonyok időnként felkiáltották: Lányok, olló! Kicsi vagy nagy? Kicsi. Ez azt jelentette, hogy a kiskorúak, a művezető közeledik. Ilyenkor abbahagyták a trécselést, lazslálást. A munkásosztályról mint uralkodó osztályról személyes tapasztalatokat gyűjthettünk már tizenéves korunkban.

Más nyarakon a Rozmaring téészen dolgoztunk. Hullott gyümölcsöt szedtünk Dórával, sárgabarackot, amit nagy hordókba gyűjtöttünk, abból lett a cefre, majd a barackpálinka. A művezető megmutatta nekünk a pálinkafőzdet. Egy csövön szinte forrón folyt ki a pálinka az üstbe. Zamatos gyümölcsillata volt, és teljesen színtelen, mint a víz. Megkínált bennünket, hogy lássuk, mi is lesz a hullott sárgabarackból. Egy-egy vizes poharat tartott a cső alá, és közel fél-féldecit töltött nekünk. Megittuk, mint a vizet. Finom volt. Felszálltunk a villamosra. Mire a Moszkva térre értünk, már rémesen szédültünk, rosszul voltunk. Nem tudtuk mi bajunk van. Sosem ittunk még alkoholt életünkben, pálinkát meg a legkevésbé. Azt sem tudtuk, hogy részegek vagyunk. Szerencsére nagyobb baj nélkül megúsztuk a rossz tréfát. Legközelebb engesztelésül a szüleinknek küldtek ajándékba egy kis kóstolót.

A fizikai munka más formáit is ismertük, hiszen jártunk az osztállyal, a KISZ-szel társadalmi munkára gyomlálni, kapálni, parkot rendbe tenni, később, egyetemista korunkban építőtáborba kukoricát címezni.

Egy tavaszi délelőtt nagy sürgés-forgás, izgalom támadt a házban. Nem tudtuk, mi történt. A főnökség titkolózott. Kiszivárgott mégis, hogy a vállalat igazgatóját és a párttitkárát nyomozók keresték fel. Valószínűleg elhárítók lehettek. Bekérték a munkaíveket az előző hetekről, kihallgatták a nyomdászokat, majd a kötészet következett. A művezetőnket magukhoz rendelték. Amikor visszajött, titokban elmondta, hogy panasz érkezett a közgázról: a tudományos szocializmus jegyzet közepére egy ganajtúró bogárról szóló ív volt bekötve szemléletes ábrával. A diákok állítólag jókat nevettek, majd valaki feljelentette a vállalatot szabotázs miatt. Kuncogtunk, de meg is voltunk rémülve. Kiderült, hogy azzal a jegyzettel én dolgoztam, én állítottam össze az íveket, az ívekből a köteteket. Az egyik asszony figyelmeztetett, ne kuncogjak, mert ha én voltam, még az egyetemi felvételem is elúszhat, de még le is csukhatnak.

Később a művezetőnk megsúgta, hogy az oldalszámok stimmelnek, így végzetesen nagy baj nem történhet. Mi a tartalomért nem felelünk, csak a hibátlanul futó számokért. Hamarosan az is nyilvánvaló lett, hogy valóban én dolgoztam ezzel a jegyzettel, de az íveket a hajtogató gépből vettem ki, nem én kevertem össze őket, sőt a hajtogató sem, hiszen abban a sorrendben dolgozott, ahogy a nyomda szállította. A keveredés csak a nyomdában történhetett. Kiderítették, hogy ki volt aznap a targoncás, aki rossz helyről nyalábolta fel az íveket. Egy fiatal, kicsit mamlasz újonc volt. Tapasztalatlanságból tette, ez nyilvánvaló volt, nem szándékosan.

Amikor kihallgattak, már nem volt forró a helyzet. Mondtam, hogy semmit sem vettem észre. Az előírás szerint ellenőriztem a számokat. Semmi nem utalt hibára. Az ábra nem tűnt fel, mert a felém néző oldalakon csak szöveg volt.

Végül nem csináltak politikai ügyet a dologból. A targoncástól levontak némi bért, a könyvkötőket senki sem hibáztatta. A hibás példányokat azonban ki kellett javítanunk.

A kötészetben az incidenst követően gyakran tréfáltak velem: Te csak hallgass, aki a tudszoc jegyzet közepére ganajtúró bogarat köt be, jobb, ha meghúzza magát.

Guernica

Az egyetem egészen más volt, mint amit addigi életemben tapasztaltam. A pesti bölcsészkaron az egyetemi polgárnak méltósága és szabadsága volt. Mindenki tanár úr volt, a professzortól a tanársegédig, sőt még tréfásan minket is így szólított egy-egy tanárunk. Magunk állítottuk össze az órarendünket. Az „A” porta félemeletén az egész falat beborította az órák kiírása. Meg kellett tanulni órarendet készíteni, hogy minden kötelező és szabadon választott előadás és szeminárium beleférjen ütközés nélkül. A magyar és az orosz is tömegszak volt, rengeteg opcióval, és ott voltak még a pedagógiai és politikai tárgyak, speckolok. Nem is szólva arról, hogy indexbe fel nem vett előadásokra, szemináriumokra is kedvünkre eljárhattunk. Vizsgaidőszakban pedig az időpontot és a vizsgáztatót is magunk választhattuk, ha időben eszméltünk, és idejében feliratkoztunk. Szörnyűlködve hallgattuk a vidéki egyetemek hallgatóinak beszámolóit, mennyire mereven, iskolásan folynak a dolgok. Mindenki megkapja a neki kötelező órarendet. Nem járhat más oktatóhoz, csak ahova be van osztva, minden agyon van szabályozva, ellenőrizve.

Büszkék voltunk a szabadságunkra, és éltünk is vele. Volt, aki lezser oktatókat, vizsgáztatókat választott, mert csak a papír érdekelte, amit a végén megkap, és voltak szép számmal, akik tanulni akartak, begyűjteni annyi tudást, amennyit csak lehet. Speckolokra jártak, bedolgozták magukat egy-egy tudományterületre, készültek a pályájukra.

Az első félévben én még csak a kötelező tárgyakat vettem fel, mert el sem tudtam képzelni, hogy lehet félév alatt minden tárgyból egy-egy tankönyvet megtanulni, és levizsgázni belőle. Hat vizsga hat tankönyv, plusz a kötelezők. Nagyon sokat tanultam, mint az érettségi szóbelire, és sikerült is jelesnek lennem. Második félévben aztán elkezdtem szemelgetni a speckolok közül. Mivel magyarból a régi magyarnál tartottunk, és nehezen viseltem el a modern irodalomtól való elszakíttóságot, választottam egy 20. századi magyar irodalomszemináriumot. Csupa negyed-ötödéves járt ide, és olyan dolgokról beszélgettek, amiről vajmi keveset tudtam. Hallgattam és figyeltem, igyekeztem felkészülni az órákra, hogy lépést tartsak a végzősökkel, akik a szememben nagyon műveltek és nagyon öregek voltak. Elgondolkodtam, vajon négy év alatt én is ilyen ráncos és öreg leszek. Másodévtől már a szeminárium törzstagjának számítottam. Az öregek lassan elmentek. Elkezdtük a századelőt tanulmányozni. Ady publicisztikáját, Jászi Oszkárt, Somló Bódogot, a Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század, a Galilei Kör szerzőit, a polgári radikálisokat. Harmad- és negyedéven a két háború közötti irodalmat, József Attilát kötetenként a korabeli kritikák tükrében is, Szabó Dezső *Elsodort faluját*, cikkeit, tanulmányait, Németh Lászlót, a regényeket, a Tanút, a *Kisebbségben-t* is, a *Minőség forradalmát* is. Majd Halász Gábor, Bálint György publicisztikáját, kritikáit, Babits prózáját, a Választ, a Szép Szót, az Új Szellemi Fronttal kapcsolatos írásokat, a korabeli lapokat, Gaál Gábor, Fábry szerkesztői munkáját. Kutattunk a Pesti Naplóban, Az Estben, Szabó Lőrinc, Radnóti, Illyés költészetét kötetenként végig vizsgáltuk. Közben mindig foglalkoztunk kortárs magyar irodalommal, a frissen megjelenő versekkel, prózával. A szakdolgozatomat is ennek a speckolnak a keretei között írtam a negyvenöt utáni magyar líráról.

Másodéves koromtól félévenként legalább egy referátumot és egy korreferátumot vállaltam, de volt, hogy kettőt is. Folyton az Országgyűlési Könyvtárban ültem, kutattam, olvastam a régi kiadványokat, szövegeket. Lassan nem volt a 20. századi magyar irodalomnak olyan szeglete, amit át ne kurkásztam volna.

Közben eljártam Szemere tanár úrhoz, hogy alaposan megtanuljam az összetett mondatok elemzését. Mindig Eötvös József körmondatait használta példának. Alig hogy befejezte a diktálást, azonnal számozni kellett a tagmondatokat, és ha valaki nem vette észre a közbeékelést, kitört: maga akar magyartanár lenni, amikor még mondatot sem tud elemezni!? Két féléven át saját elhatározásból hagytam kínoztatni magam ettől a rabiátus embertől. Igaz, hogy soha a pályámon nem volt problémám az összetett mondatok elemzésével.

G. G.-hez, aki nem volt nagy zseni, a nevét ismertem középiskolám tablóiról, eljártam vendégként egy negyedéveseknek kötelező szemináriumra, mert Németh László *Égető Eszterének* elemzését hirdette meg egész féléves anyagként. Fejezetről fejezetre elemeztük végig a művet. Reméltem, hogy megtanulom nála a regényelemzés módszertanát. De azt ő sem ismerte. Mégsem volt értelmetlen ez a szemeszter, legalább módot adott arra, hogy én magam átgondoljam a művet. Minél alaposabb az ember, annál inkább elkülönülnek a személyes élmények a műről kialakuló értékeléstől, kritikától. Előjönnek az írás gyengeségei, rejtett titkai. A *Háború és békével* is így voltam. Évekig az egyik otthonom volt ez a regény, Pétervár és Moszkva, Otradnoje és Lisznije Gori, míg rá nem éreztem az indoktrinációra. De Tolsztoj sem tudott lebeszélni arról, hogy Andrej herceg bűvöljön el, és rábeszélni arra, hogy Pierre útkeresése, az orosz néplélekkel való azonosulása nyugózzon le, vagy hogy Vaszilij herceget és a családját a nyugat-majmoló, szubsztanciáját vesztett Oroszországra váró negatív utópiaként azonosítsam.

G. G. óráin időnként csak ketten voltunk, az előadó és én, mert akiknek kötelező volt, nem jöttek el. Ilyenkor osztályharcot folytatott velem mint nagypolgári származékkal. Erről a rögeszméjéről nem hagyta lebeszélni magát, hiába mondtam, hogy kispolgári családból származom. Ő a nagypolgárság (a Lipótváros) levegőjét érezte rajtam, pedig csak szabad egyetemi polgár voltam.

Az orosz szak, az orosz irodalom tanítása nagyon iskolás és gyenge volt. Legtöbbször még a mi általános iskolai irodalomóráink színvonalát sem érte el. Kivéve Z. Zs.-t. Aztán Tartuból kezdtek hazajönni azok az oktatók, akik már az orosz formalizmus hagyományainak újraéledése utáni irodalomértelmezés, elemzés módszereit tanulták. Ez nagyon érdekes volt, de kicsit egyoldalú, neofita. Én később is, amikor a hetvenes években alaposan áttanulmányoztam a Jacobson utáni nyelvészetet, irodalomelemzést, irodalomértelmezést, az orosz formalistákat, a strukturalizmust, a francia újstiliztikát, az amerikaiakat, inkább eszköztárnak tekintettem ezeket az eljárásokat, semmint teljes elemzésnek. Nekem mindig kellett az igazán teljes megértéshez az eszmetörténeti, filozófiai, kultúrtörténeti értelmezés is, nem szólva a recepciótörténetről, a befogadáselméletek, az irodalmi hermeneutika megközelítési módjairól. Nem hiába lett a kandidátusim alcíme később a „multidiszciplináris értelmezés”.

Az orosz színvonaltalansága miatt jártam T. E.-hez Tolsztojra, de sajnos nem adott sokkal többet, mint az az év, amit harmadikban szakkörön az ofónkkal eltöltöttünk Tolsztojt tanulmányozva. Akkor minden fontosabb művét végigolvastuk, amit én még kiegészítettem további olvasmányokkal. T.-ben sok méltánylandó emberi tulajdonság volt, de az órái nem voltak számomra túlságosan elmenyitogatók.

A legkülönösebb félét Sz. T. spekolján töltöttem. Korábban az angol és a német romantikáról hallgattam egy-egy előadását. Elég informatív és érdekes volt, de nem reveláció. Nem törekedett rá, vagy nem tartotta fontosnak, vagy más volt a tanáreszménye, de nem tudta bemutatni azt, hogy a tárgyalt figurákban, művekben mi az igazán izgalmas, az élmény, ami többé teszi őket, mint egy egyetemi diszciplína tárgyai. Amikor az angol regény a 19. század második felében témájú előadására jelentkeztem, tudtam, hogy ilyen. Információgyűjtésre akartam használni az óráit, hogy majd később, amikor magam indulok felderítő útra, legyen valami előzetes fogódzóm. Ez az idő aztán a hetvenes évek közepe táján el is jött. Vagy két-három évig az angol regénnyel foglalkoztam, rengeteget olvastam angolul. A regények kiválasztásában nagy szerepe volt az akkori jegyzeteimnek.

Eredetileg négyen-öten jelentkeztünk, de végül egyedül maradtam. Minden órán ott ültem a szobájában egy fotelban, az ölemben a keményfedelű füzetemmel és jegyzeteltem, míg ő az íróasztala körül sétálgatott, meg-megállt. Az első órák egyikén megkérdezte, ismerem-e George Eliotot. Mondom, hogy én csak T.S. Eliotról hallottam, de ő 20. századi és költő. Ezt figyelemre méltónak találta, és kérdezte, hogy mit olvastam tőle. Mondom, hogy az *Átok földjét* Vas István fordításában. És értette? Azt nem állítom, de mint szöveget, nagyon izgalmasnak találtam. Aztán megkértem, hogy ha lehet, ne kérdezzen semmit, mert ha tudnék bármit is e korszak angol irodalmáról, nem jöttem volna ide. Attól kezdve valóban a köszönésen kívül semmilyen párbeszéd nem folyt közöttünk egy féléven át. Ő előadott, én jegyzeteltem.

Németh G. Bélához jártam 19. század második felének lírájára. A szeminárium címe a „A nyelvtani és a logikai alany összefüggései a versmondásban” volt. Ez mindenképpen érdekes stúdium lett volna, de még túl friss volt N.G.B.-ben a középiskolai tanári gyakorlat, így folyton a csoport tagjait kérdezgette, közös munkára szerette volna bírni a jelenlévőket. A lányok azonban az ő személyével voltak elfoglalva, és csak bávaton néztek rá, meg maguk elé, ami engem nagyon idegesített. Néhányszor hozzászóltam, de láttam, hogy ezzel a társasággal én semmit sem fogok itt tanulni, így nem mentem többet. Állítólag keresett is, hogy hová lett az a kollegina, aki többször is hozzászólt ott hátul, de inkább előadásra jártam hozzá, és elolvastam a tanulmányait, minthogy ott bohóckodjam tovább ezen a szellemi szikföldön, amit az akkor ott összegyűlt, inkább a frissen odakerült oktatóra, mint a tudományra kíváncsi társaság jelentett. Talán ez volt az egyetlen magam választotta kurzus, amit nem jártam végig.

Az egyetemi csoportunk nem volt rossz társaság, de jól el lehetett különíteni azokat, akik a pozitív megkülönböztetés eredményeképpen kerültek be, akik protekciósok, és akik valóban odavalók, akik értelmiségiek lesznek, vagy már azok is.

Amikor az esztétika vizsgánkra készültünk, én már egy félét dolgoztam azon, hogy a realizmus meghatározásának, értelmezésének fontosabb változatait az elmúlt száz évből áttekintsem. A kortárs marxista felfogásokat is ismertem. Minket H. F. vizsgáztatott, és engem éppen a realizmusról kérdezett. El is mondtam, hogy számos felfogás létezik. Én ezek közül a leghitelesebbnek azt tartom, hogy ez egy 19. századi stílusirányzat, amelynek, mint például a klasszicizmusnak is, vannak előzményei és későbbi változatai. H. nagyon lázba jött. Előadta a parttalan realizmus elméletét, amit én marhaságnak tartottam. Olvastam Garaudyt, értettem, mire megy ki nála a játék. Megpróbálja a hivatalos marxizmus bátyái mögé becsempészni a modernizmust. Ez lehet szimpatikus művészetpolitikai törekvés, de az esztétikához mint tudományhoz nem sok köze van. Mondom, ha így kitágítjuk a realizmus fogalmát, semmi sem marad kívül rajta. Jelentése az arisztotelészi mimézis szinonimája lesz. A *Guernica* is realista talán a tanár úr szerint? Igen, hogyné. Akkor mondjon a tanár úr egy példát, ami jó mű és nem realista. Hosszan törte a fejét kezébe temetve az arcát, majd kibökte: a középkori himnuszok. Erre már tényleg fel kellett nevetnem. Csak nem azt akarja mondani a tanár úr, hogy azért tartunk fenn egy esztétikai, irodalmi kategóriát, hogy egyik oldalon minden beleférjen, a másik oldalon pedig kívül maradjanak a középkori himnuszok?! Nagyon dühös lett rám, beírt egy négyest és kizavart.

Kint mesélem a többieknek, milyen hülye a H. Neki még a *Guernica* is realista. A józanabbja azt mondja, te vagy a hülye, hogy a vizsgáztatót már kora reggel feldühítetted. Mi lesz most velünk. Megszólal egy másik: Jó, jó, de ki az a *Guernica*?

Manci néni

Robóka halála után Manci elment dolgozni egy Kossuth utcai női ruhaboltba igazító szabónak. Űgyesen bánt a vevőkkel. Még viszonylag új volt a konfekcióipar, és sokan igényelték a ruhaigazítást. Manci felhajtott, svejfolt, szűkített, kiengedett. Nagyon szépen és gondosan dolgozott. Elöttem van a lapos, négyszögletes krétája, fehér fércelő cérnája, gombostűi, varrást fejtő ollója. A mágnesét szerettem a legjobban. Sokszor megkért rá, hogy szedjem össze vele a tiszta konyha szőnyegéről, padlójáról a gombostűket. Ebben az időben már nagyon jó volt a kapcsolatunk. Már nem akarta, hogy mint egy porcelánbaba a kirakatban, üljek szépen felöltözve, mozdulatlanul. Igaz, én is önálló voltam már. Egyedül is átmentem Laciékhoz, játszottam a gyerekekkel, Zsuzsival, az ikrekkel. Néha Ági, a régi barátnóm is velem tartott. Volt, hogy Ágival kettesben játszottunk, lementünk az olaszhoz fagyizni. Ő volt talán az egyetlen külföldi a városban, és a cukrászdája magántulajdon. A fagyija meg a legjobb, amit addigi életemben ettem. Manci néni maga is sokkal életvidámabb, rugalmasabb lett. Szerette a programokat, egy kis cukrászdázást, habos feketét, mellé egy cigit, tortát, parfét, Hubertust, a társaságot, a kirándulást. Anyám egyre inkább beletört a házi asszonyi élet egyhangúságába. Ő meg épp ellenkezőleg, egyre fiatalosabban élt.

Az asszonyok sokszor Manci lakására jöttek, mert az igazítás nagyobb volt, mint amit a bolt ingyen elvállalt. Ajkai között a gombostűvel térdelt a szőnyegen, és tűzte fel a ruha alját. Aztán távolabb ment, hogy megnézze nem cipfes-e valahol. Mikor a kuncsaft elment, nekilátott. Fejtett, fércelt, krétázott, hajtotta a varrógépet. Bár azt állította, hogy utál varrni, mindig úgy merült bele a munkába, mint aki örömét leli a mesterségében.

Özvegyasszonyként, egy szál maga élt, eltartotta magát, és nem szűkölködött, bár mindig meg kellett gondolnia, mire költ. A ruháit maga varrta, sütött, főzött, takarított. Közlekednie alig kellett, a munkahelye, a boltok, a barátok, a rokonok mind egy rövidebb, hosszabb sétára voltak. Nyaranta kijárt Tapolcára, Lillafüredre, Bükkszentkeresztre a barátaival, vagy kapott egy-egy SZOT-beutalót. Minden évben feljött Pestre is egy-két hétre. Mikor nyugdíjba ment a hatvanas évek közepén, anyám azzal segítette, hogy két-három hónapot nálunk töltött, így nem volt kiadása, félre tudott tenni.

Ötvenhétig, míg öccse, Laci és a családja, sógornő-Manci, Éva és a gyerekek Miskolcon laktak, bár hiányzott neki Robóka, mégis meleg családi körben tudta magát. Az ő felköltözésük után már csak a barátaira hagyatkozhatott. Vidám, társasági ember volt, szerette a humort, a nevetést, így mindig volt hová mennie, hozzá is be-benéztek a barátok.

Még egyetemista koromban is szívesen leugrottam hozzá. Mindig finomakat főzött. A kedvencem a csirkeragu levele volt májgombóccal. Abból két tányérral is be tudtam kapni. Gyere, menjünk át Stefikéékhez. De be sem jelentkezünk, és neked még telefonod sincs. Erre semmi szükség. Négy órától ők készen állnak a vendégek betoppanására. És valóban. A nappaliban ott ültek a szülők, a lányok a férjeikkel, udvarlóikkal, barátok, ismerősök. Egy kis

fekete, sós és édes sütemény, likőr, szóдавíz, és mindenki vidáman csevegett, pletykált, mesélte a város kisebb, nagyobb híreit. A színészpletykákat, a pestieket is jobban ismerték, mint én, ami nem volt nehéz, mert én egyet sem ismertem. Mindenkinek volt egy-két liblingje, akitől autogramos fényképet kapott postán. Pestre jártak vásárolni, a Váci utcában csináltatták a jobb ruháikat, tudták, mit hol lehet kapni, ki a legjobb maszek cipész, szabó. Én ilyenekről még beszélgetni sem hallottam soha senkit az ismerőseim, barátaim körében. Bármit vettem fel (akkor a halásznadrág és a V-kivágású twist-pulóver volt a divat), első dolguk volt, hogy kikérdezzenek: hol vetted, mennyi volt. Legtöbbször egyik kérdésre sem tudtam válaszolni. Az egyetem a belvárosban volt, állandóan ott mászkáltunk a Duna és a Nagykörút között. Ki emlékszik, hogy mikor, melyik boltban vett egy pulóvert, szandált, vagy bármit. Akkor már az ösztöndíjam, a keresetem, az olcsó ebédjegy a menzára elég volt a szerény szükségletek kielégítésére. Nem kértem otthonról ilyesmire.

M.-éknél mindig nagyobb összejöveletek voltak. Jellegzetesen kisvárosi keresztyén középosztálybeli család volt. A férfi építész mérnök és amatőr festő. Nagy katolikusok. A templom egyik kápolnájának oltárképét is ő festette vallásos buzgalomból, meg persze művészi hiúságból. Mindenkinek mutogatták, aki a városba tévedt: ez Laci munkája. Közhelyes amatőr giccs volt a szememben. Sokszor előfordult kisebb koromban, hogy a karácsonyt Miskolcon töltöttem. Szenteste mindig M.-éknél voltunk. Plafonig érő, hatalmas, széles karácsonyfa állt a középső szobában, a föld tele ajándékokkal. Nálunk sosem volt otthon, érthető módon, ilyesmi, de úgy tíz éves korom körül fellázkodtam. Szünet után az iskolában mindenki a karácsonyfájával dicsekedett. Kínos volt bevallani, hogy nekem semmilyen sincs. A kompromisszum az lett, hogy vettünk nekem egy félméteres kis fenyőt, amit a szobám éjjeliszekrényére állítottuk. Volt rajta gyertya és otthon gyártott szaloncukor. Ebben nagymester volt a házuk alagsorában lakó Kocsis néni, aki dunántúli paraszt családból származott, de lánykora óta házaknál szolgált, később a férjével együtt családi házak házmestere, kertésze, mindenese lett.

Mi úgy örököltük meg őt az előző tulajdonostól. Nem volt a házmesterünk, de sok mindenben segített. Ő a falusi és városi konyhának is jó ismerője volt. Megtanította anyámat rétest sütni. Akkor még nem lehetett sütésre kész réteslapokat kapni. Gy. nagyon szerette a káposztás rétest, én a cseresznyést. Kocsis néni megmutatta, hogyan kell szép vékonyra kinyújtani a tésztát. De tőle tanultuk meg, hogy kell a zöldséget, krumplit, tojást, gyümölcsöt úgy tárolni, hogy egész télen friss maradjon. A szaloncukor-készítés titkait is ismerte. Csokist és dióst főztünk, felkockáztuk, szárítottuk, majd selyempapírból és sztaniolból szép csomagolást készítettünk, a szélét vékonyan bevagdosva. Fehér fonalból csomóztunk akasztót is, amit csak át kellett hurkolni és már lehetett is a fát díszíteni. Sokat dolgoztunk, de megérte. Élveztem, hogy én is mindenben segíthetek. Meg volt is mivel dicsekedni az iskolában. Senkinek nem volt otthon készített szaloncukra. Nem is szólva arról, mennyivel finomabb volt a boltinál, amit meg nem ettem volna, olyan undorító volt az állaga is, meg az íze is. Finom szaloncukrokat már csak akkor lehetett kapni, amikor a gyerekeim nagyok voltak.

M.-ék ugyan befogadták Mancit, de valami kis háttér-zöngéje mindig volt a barátságunknak a mi nem egészen megfelelő származásunk miatt. Manci ezt elengedte a füle mellett a barátság kedvéért, de Ági, a barátnőm elmondta, hogy az anyukája a megelőzés kedvéért figyelmeztette, hogy tőlem hallhat esetleg olyan dolgokat a vallásról, a hitről, istenről, amitől

óvakodnia kell. Ő felnőtt korában is megmaradt a katolikus neveltetés keretein belül. Már asszony volt, amikor elmondta, hogy ők a védekezésnek csak egy módját alkalmazhatják, a naptárat. Érettségi után hamar férjhez ment és szült is két gyermeket, amikor én még egyetemista voltam. Gondolom, ennek az is oka lehetett, hogy a nővére, Mari, aki vagy öt-hat évvel volt idősebb nálunk, a szalagavató bálon minden vallásos nevelés ellenére teherbe esett. Szegény Ágit azzal ijesztgették, hogy ha nem tartja magát szigorúan a valláserkölcsei előírásokhoz, ő is így jár. Mari esetében a szülők intézkedtek. Beszéltek a fiatalemberrel, aki jelezte, hogy nem volt szándékában nősülni, de úriemberként tudja, mi a kötelessége. Iván szülei Győrben laktak, ő kollégista volt, a miskolci egyetemen tanult, végzés előtt állt. M.-ék felkeresték őket is. Rendes keresztény úriemberekként egyetértettek azzal, hogy a fiúknak egy úrilány iránt tudnia kell, mi a kötelessége.

Mari elbukásáról persze az egész jobb társaság értesült, ami nagy szégyen volt a családnak. Mari azonban nem törődött az egészszel, csak az volt fontos számára, hogy a szép, szőke germán herceget, aki persze nem volt sem germán, se herceg, de akibe nagyon szerelmes volt, mégis csak sikerült megfognia. A szülők mindent megtettek, hogy Iván ne bánja meg a házasságot. A belvárosban ráépítéssel azonnal lakáshoz juttatták a fiatalokat. Iván részese lett a családi életnek, a vasárnapi ebédeknek, amelyek „kívánság-hangverseny” névre hallgattak. Ugyanis Ági anyukája hét végén és ünnepi alkalmakkor mindenkinek a kedvencét főzte, ezután már Ivánnak is. A kényeztetés, a jó körülmények, a karrier (Iván egyetemi oktató lett), sem javított Mari helyzetén a házasságukban. Iván ott csalta, ahol tudta. Állandóan tele volt barátnőkkel. Régi évfolyamtársaival, akik szétszéledtek az országban, tartotta a kapcsolatot, el-elutazott napokra. Pesten is élte az életét. Amikor harmadéves koromban lent jártam, Mancsi mindenütt dicsekedett velem, ugye milyen szép lány lett a Verából, mire Iván megjegyezte: Mancikám, csak egy éjszakára! Később össze is jöttem vele, vagy két évig jártunk. Elég gyakran feljött Pestre, olyankor nálam aludt, jártunk táncolni, a barátaival kirándulni, strandra. Egyik nyáron pedig cseréltünk Mancsi nénivel. Ő felment Pestre, én az ő lakásába Miskolcra. Napközben együtt csavarogtam Mancsi néni barátainak gyerekeivel, este pedig Iván jött át hozzám titokban. Már amennyire az ilyen dolgok titokban tudnak maradni egy kisvárosban. Volt egy Wartburgja, Pesten mindenhova azzal mentünk. Még sosem volt korábban autós pasim. És tényleg nagyon jóképű volt, arányos testalkatú, szőke, kékszemű felnőtt férfi, tíz-tizenkét évvel idősebb nálam, nem srác, nem a kortársam, mint akkoriban megszokott volt a generációm kapcsolataiban. A „deal” közöttünk teljesen korrekt volt. Én világosan megmondtam, hogy addig tart, amíg tart. Amíg nem találok valakit, akihez szívesen férjhez mennék, mert egyetem után családot és gyerekeket szeretnék. Vele ilyen tekintetben nem számolok. Partnernek teljesen jó, de férjnek nem ilyet képzelek magamnak. Nem is szólva arról, hogy a családjától semmiképpen sem szakítanám el.

Nekem ez a kalandozások korszaka volt. Ivánnal nem fogadtunk hűséget egymásnak. Nem is lett volna semmi értelme. Még Miskolcon is megesett, hogy este nem ért rá, és én is másokkal szórakoztam. Összeakadtam ismerős bölcsészekkel, írópalántákkal, akik a helyi irodalmi lapban próbálták megjelentetni az írásaikat. Egyik este az Avason egy borpincében időztünk, borozgattunk. Én az egyik palántával összejöttem, szintén minden elkötelezettség nélkül. Az Ivánnal töltött két év alatt Pesten is voltak kisebb ügyeim. Az egyikből Oti, Gy. fia mentett ki. Ez a félbevágott óriás az imádód? Gyere! Mondta és karon fogott, mintha összetartoznánk, és

bementünk együtt egy Kígyó utcai porcelánboltba. Sikerült az utánam leskelődő sráccal szavak nélkül is elhíttetni, hogy új barátom van, és békén hagyott.

Marival vagy M.-ékkal szemben semmi lelkipurdalást nem éreztem, hiszen Iván egy percig sem volt hűséges Marihoz. Már tíz éve voltak házasok. Semmi olyat nem vettem el tőle, ami az övé lett volna, vagy amit más ne vett volna el tőle nap mint nap. Két év múlva felbukkant I., és amikor vele komolyra fordultak a dolgok, azonnal szakítottam Ivánnal. A búcsúnk egy szombat esti tánc volt egy elegáns szórakozóhelyen. Szépen búcsúztunk, de valóban örökre.

A kalandozásoknak ezzel vége is lett. Tapasztalatból tudtam már, hogy mi a fontossági sorrend az életemben: a gyerekek, a család, a szenvedélyeim (irodalom, képzőművészet, film) és a foglalkozásom, amit nevezhetek bátran hivatásnak is. Ezeket egy kalandért sem veszélyeztettem volna. Így aztán egyik férjemet sem csaltam meg soha.

Manci néni is túlélte valahogy azt a kellemetlenséget, ami a pletykák miatt elkerülhetetlen volt. Én nemigen jártam Miskolcra, illetve nyár elején I.-vel meglátogattuk. Ötödéves voltam, a vidéki tanítási gyakorlatom Egerben volt. I. lejött értem, és együtt mentünk fel Pestre. Útközben megálltunk Miskolcon. Manci néni a szokott ragulevesével várt, ami most is felséges volt.

Később, amikor a fiúk felnőtt, Mari és Iván elváltak. Mari Svédországba ment férjhez egy olyan férfihoz, aki csodálta az önállóságát, a talpraesettségét, az ott déliesnek számító szépségét. Iván is megnősült újra, talán többször is.

Később Manci néni nálunk töltötte a karácsonyt. A gyerekek kedvéért mindig volt szép, nagy, plafonig érő fenyőnk, mennyből az angyal, ajándék, szépen terített asztal, vacsora. Nyolcvankettő karácsonyán már anyám is özvegy volt. Mindketten nálunk töltötték az estét. Ilyenkor én is egy kicsit „kívánság-hangversenyt” rendeztem. Volt csirke, kacska, marha, és Eszti kedvéért, aki nem volt nagy húsevő, sajtos maki. F., aki meg kifejezetten kedvelte a húst, egyszer E.-vel egy fél kacsát elpusztított csak úgy a vacsora lezárásaként. És persze ott volt desszertnek a nagymama bejglije, kiskiflije.

Mancika panaszkodott, hogy éjszaka otthon, Miskolcon gyakran felébredt az elmúlt hetekben, úgy érezte, hogy megállt a szíve. Nagyon félt, hogy reggel fel sem fog ébredni. Ki és mikor fogja őt megtalálni? Akkor már Diósgyőrben lakott. Az udvari kis lakását kisajátították és hozzácsatolták a zöldséges bolthoz, nagypapa volt üzletéhez. Ő pedig kapott egy napos, távfűtéses, melegvizes lakást, ahol többet nem kellett télen a kályhát fűtenie, és a fürdőszobában begyújtania, ha fürödni akart. Örült az összkomfortnak, mégis fájó szívvel hagyta ott a lakást, ahol ő és minden testvére született, ahonnan a szüleit elhurcolták, és ahonnan Robókát a temetőbe kísérte.

A régi barátai már nem ugrottak csak úgy be hozzá, mint régen a Városház térre, de azért nem kellett őt féltetni. Az új ház lakóival is hamar jó ismeretséget kötött, és a villamos is gyorsan bevitte őt a belvárosba. Eszti és F. töltöttek is nála egy-hét hetet nyaralásképpen, mint ahogy én is oly sokszor gyerekkoromban. Nagyon tetszett nekik a diósgyőri vár, Lillafüred, Tapolca, a Barlangfürdő.

Mi a panaszait nem vettük komolyan, hiszen állandó orvosi felügyelet alatt állt, a gyógyszereit pontosan szedte, betartotta a diétát. De egy márciusi napon, amikor elindult anyámtól, hogy átjöjjön hozzánk, a buszmegállóban összeesett, és többé nem tért magához. Úgy halt meg, hogy már nem tért vissza szülővárosába. Nyolcvan éves volt.

Bár meg volt keresztelve, és a nehéz időket mint árja párja vészelte át, mégis a Farkasréti zsidó temetőben nyugszik, ma már anyámmal közös sírban. Egyházi szertartás helyett Kosztolányi *Halotti beszédével* búcsúztunk tőle.

Eckerfrau

Negyedéves lehettem, amikor Margit néni lánya, Éva a férjével Olaszországba készült. Megkértek, hogy lakjam náluk a gellérthegyi villájukban, és vigyázzak Margit nénire, míg haza nem jönnek. Simi bácsi, Margit néni férje, nagyanyám bátyja akkor már nem élt. Margit néni, aki annakidején megpróbált engem énekből korrepetálni, de nem sok sikerrel, Éváéknál lakott. Bejárónő főzött, takarított, bevásárolt, nekem csak délutántól reggelig kellett ott lennem, hogy ne legyen egyedül az idős asszony.

Éva férje világhírű vegyész volt. Még 1912-ben ment Olaszországba, és ott nagy karriert futott be. Az ipari célú kerámiagyártás terén több világszabadalma is volt. Az ötvenes években Rákosi szerette volna a híres tudósokat hazahívni. Nem tudom, hogy rajta kívül hányat sikerült visszacsábítania, de K.M., aki kommunista volt, haza jött, a szabadalmait is hazahozta. Kapott mindent, egyetemi katedrát, villát, akadémiai tagságot, kutató intézeti vezetői állást, magas pozíciót a nomenklatúrában.

Amikor hazaérkeztek olasz útkjükról, egy szettel köszönték meg a szolgálataimat, ami egy vékony, nyári rövid ujjú pulóverból és a hozzá való kardigánból állt. Szerették volna eljátszatni velem a szegény rokon szerepét, aki mindenért csak hálás lehet. Én azonban nem voltam vevő erre a szerepre, és mélyen megvettem Éva nevetséges nagyasszonyi gögjét. Margit néni kicsit szégyellte is magát miatta.

A következő évben végeztem és megpályáztam egy általános iskolai orosz tanári állást Csillaghegyen. Nagy fogás! Mégis biztos volt a kudarc, annyira nem volt Pesten állás. Már annak is örülnünk kellett, hogy a korábbi évekkel ellentétben nem volt központi állásirányítás, és nem volt kötelező vidékre menni.

Anyám felhívta Margit nénit, ő meg az oktatási minisztert, aki a vejének a tanítványa volt, sőt össze is jártak, így ismerte őt személyesen. Az állást megkaptam. Éva pedig nagy patáliát csapott, hogy az anyja a hátuk mögött, a tudtuk és beleegyezésük nélkül intézkedett. De Margit néni nem hiába volt blazírt nő, lepergett róla a lánya méltatlankodása. Tudta, amit tudott: tartozik egy szívességgel, és jóvá akarta tenni Éva korábbi viselkedését.

Éva nagyon nagyra volt a maga 80 éves professzorával. K.M., amikor visszatért negyven év után Magyarországra, feleséget, felnőtt gyerekeket, unokákat hagyott Olaszországban. Itthon újra nőült, elvette a nála harminc évvel fiatalabb Évát, anyám unokatestvérét, aki akkor már negyven éves volt, és vénlány. Éva nagy karriernek érezte, hogy bekerülhet a házassága révén a kivételezett elitbe. Ötven körül elvégezte különleges korengedéllyel az egyetemet, majd a férje tizenkilences kommunista költő öccséről, annak özvegyével vetélkedve tanulmányokat írogatott, és irodalomtörténésznek képzelte magát.

K.M. egyébként művelt, finom úr volt. Volt irodalmi munkássága is olasz nyelven, írt verseket, fordított. Annyira azért nem volt finom, hogy fel ne ajánlja nekem állás gyanánt, hogy legyek az ő Eckerfrauja. Engem azonban nem bűvölt el annyira 22 évesen az ötlet, hogy őt Goethének nézzem, egész nap lessem a szavait, feljegyezzem, majd kiadjam, és így állítsak emléket neki, és tegyem fontossá magamat. Inkább Csillaghegyre mentem orosz tanítani, és férjhez mentem az akkor 24 éves I.-hez, és szültem neki két gyereket.